

Azonosság és másság

TANULMÁNYOK LATIN-AMERIKÁRÓL

BUDAPEST

Z-füzetek/39

Válogatta
KOLLÁR ZOLTÁN
SIMOR ANDRÁS

A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS

Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV

**Készült a Magyar Latinamerikanisták Társasága közreműködésével,
a szegedi József Attila Tudományegyetem**

Latin-Amerika Története Kutatócsoportja támogatásával

© Kollár Zoltán

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

Szabálytalan előszó

Tanulmánykötetünk Kolumbusz Kristóf első amerikai útjának 500. évfordulóján jelenik meg, mégsem a „felfedezőnek” akar emléket állítani, bár természetesen nem kívánja kétségbe vonni Amerika „felfedezésének” történelmi jelentőségét. A szerzőket az érdekelte, mi történt a „felfedezés” után a latin-amerikai történelemben. Természetesen csak történelmi mozaikok felvillantására ad lehetőséget a Z-füzetek – egyébként a megszokottnál bővebb – terjedelme. Ilyenkor a jogos olvasói igény kielégítése érdekében mindenképpen megmagyarázandó, hogyan állt össze ez a tanulmánykötet.

Mivel tanulmányaink egy tudományos ülészak filozófiájához illeszkednek, röviden szólnunk kell magáról a konferenciáról is. A Magyar Latinamerikanisták Társasága – a József Attila Tudományegyetem és az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága támogatásával – 1992 áprilisában nemzetközi tudományos konferenciát rendezett Szegeden. Szegedre esett a választás, mert a Latin-Amerika-kutatás meghatározó központja itt található, azonkívül a JATE Latin-Amerika Története Kutatócsoportja éppen fennállásának tízéves évfordulóját ünnepelte.

A tudományos ülészak előkészítőit az vezérelte, hogy a Kolumbusz-évforduló inkább „csak” jó alkalom legyen, amelyhez kapcsolódva a magyar latinamerikanisták minél szélesebb körben közre adhatják új kutatási eredményeiket. Ezért természetes volt, hogy Latin-Amerika elmúlt 500 évét választottuk keretül, minden diszciplináris megkötés nélkül. Ám, hogy ne válhassék parttalanra a konferencia, valamiféle korlátot kellett szabni. A szervezők nem pusztán Amerika „felfedezése”, hanem a két világ találkozása jegyében rendezték meg a konferenciát, a „Tolerancia és intolerancia az amerikai

történelemben” címmel pedig arra hívták fel a résztvevő kutatókat, ne feledkezzenek meg Latin-Amerika elmúlt 500 évét „indián-látószögből”, vagy éppen az „indiánsorba” kerültek helyzetének nézőpontjából is áttekinteni. A konferencia igazolta e szempontok jogosságát.

Tehát nem Amerika 500 évvel ezelőtti „felfedezése” volt a központi gondolata a konferenciának, sőt ha lehetett, az előadók el is kerülték a felfedezés szót, és makacsul ragaszkodtak a „két világ találkozása” – egyébként eufémiától nem mentes – terminológiához. Ezzel el is kívánták ismerni: azok az indián kultúrák, amelyeket a „felfedezők” ott találtak, az egyetemes emberi kultúra legjelesebb és szerves részeit alkotják, s korántsem fejlődésképtelen, úgymond civilizálandó társadalmak éltek – és hangsúlyozni kell: már ott *éltek* – a nyugati féltekén. Ezen indián magaskultúrák nemcsak a régmúlt megkövesedett emlékeit hagyták hátra, hanem olyan hatást gyakoroltak a földrész életére, hogy a mai és a történeti Latin-Amerika csakis latin-amerikaságában érthető meg.

A konferencia munkáját kétségtelenül befolyásolta az a sajnálatos tapasztalat, hogy elég szegényes és sekélyes ismeretekkel rendelkezünk a távoli földrészekről. Kultúráikról korántsem mondható el, hogy szerves részét képeznék műveltségi normánknak. Ha valaki kétségbe vonná ezt a nyilván sommás megállapítást, sőt netán még ki is kérné magának, vegye elő bátran érvényes gimnáziumi tankönyveinket. És ha világszemléletünk határait egyre inkább Európa (méginkább egyfajta észak-atlantivá bővült, szűkült Európa) tölti ki, féltő, nem szorulnak-e ki végképp a nem európai értékek, holott az európai kultúra, az európeerség, amely etalonként jelenik meg manapság gondolkodásunkban, egyáltalán nem zárja ki az egyetemes értékek – át- és újraértékelő – befogadását. Az egyetemes értékek is üressé válnak, sztereotípiákká sekélyesednek, ha nem gazdagodnak új ismeretekkel, és kiváltképpen, ha a közvélemény nem fogékony velük szemben, ha holt anyagként kezeli azokat. Ennek a konferenciának a jelentősége többek között abban áll, hogy az előadók – ebből az álláspontból kiindulva – számos „apró”, kevésbé látványos tudományos eredménnyel gazdagították Latin-Amerika-képünket, azzal az eltökéltséggel adva elő őket, hogy a nem „hivatásos” latinamerikanistákat is Latin-Amerika életének, kultúrájának mint az egyetemes kultúra szerves reszeltek további megismerésére ösztönözzék.

Sajnos, nem nyílt lehetőség arra, hogy a konferencián elhangzott közel 40 előadást együtt kiadjuk. (Eddig a Rubicon 1992. 5. száma adott közre néhány dolgozatot a konferencia anyagából.) Így köszönettel tartozunk a 2-füzetek alapítványnak a kiadási lehetőségért (és a kötet gondozásáért), még ha ezáltal szembe is kellett néznünk a válogatás nehéz feladatával.

Válogatásunk elve az volt, hogy a kiválasztott dolgozatok szuverén kutatási eredményeket tartalmazzanak, ugyanakkor a korábban említett fő szempontokon kívül még hordozzanak valami specifikus közös vonást is, s így alkossanak (legalábbis viszonylagosan) egységes kötetet. A kötetünkbe bekerült dolgozatok mondanivalóját áthatja az azonosság és másság (nemcsak regionális léptékű) ellentéte, ezzel is kifejezve Latin-Amerika igen sokszínű történelmét. Ezt a sokszínűséget kívántuk példázni a különböző tudományágakat képviselő dolgozatok közreadásával. Igyekeztünk úgy válogatni, hogy a T. Olvasó – amennyire ez lehetséges – osztozhassék a szerzővel a kutatás, a megismerés izgalmaiban.

Végezetül a megemlékezés a szó. Húsz évvel ezelőtt hunyt el a nemzetközi tekintélyű latinamerikanista, Wittman Tibor professzor. Valaha azt remélte, hogy a szétaprózódott magyar Latin-Amerika-kutatások kilépnek elszigeteltségükből és szervezett együttműködés keretében fejlődnek tovább. Tudományszervezői munkásságának méltó

örököse lett a JATE Latin-Amerika Története Kutatócsoportja. A több szaktudományágat képviselő magyar latinamerikanisztika mára „nagykorúvá” vált. S remélhetőleg a – hol nekilendülő, hol megtorpanó – kutatási együttműködésnek is egyre biztosabb szervezeti kerete lesz a Magyar Latinamerikanisták Társasága. Ha kötetünk (és a tudományos ülészekon elhangzott többi előadás) mindezt bizonyítja, akkor főhajtásunk méltó Wittman Tibor emléke előtt.

Kollár Zoltán

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

Az 500. évforduló teológiai jelentősége

A katolikus egyház számára az ún. katolikus kontinens felfedezésének 500. évfordulója nemcsak azért jelentős, mert emlékeztet egy azóta sem tapasztalt missziós aktivitásra, amely az egyházat akkor hallatlanul megerősítette. Az 500. évforduló az egyház figyelmét ismét arra a kontinensre fordítja, ahol harmadik évezredbeli sorsa eldőlt.

Walbert Buhlmann kapucinus misszióstudós a következőket írja: „Eddig, legalábbis Európában, a világot nem tudták másképpen elképzelni, csak Európával a középpontban. Ezek után viszont a Csendes-óceán válik központtá a partjain fekvő államokkal. Ennek révén Európa automatikusan a világ nyugati peremére kerül. Európa (az egyesült Európa) megőrzi ugyan jelentőségét, de azt a jelentőséget, melyet kétezer éven át, különösen pedig a felfedezések kora óta birtokolt, visszavonhatatlanul elveszítette. 1950 és 1975 között a világkép döntően megváltozott. Egy történelmi korszaknak vége, egy másik veszi kezdetét.” [1]

Az 500. évforduló előkészítését sok feszültség, letagadhatatlan konfliktus szegélyezi. A legfrissebb éppen Ausztriában váltott ki megdöbbenést. *Ervin Krautler* osztrák származású, de Brazíliában működő és ott szentség hírében álló püspököt a salzburgi főiskolai napokra, melynek témája az 500. évforduló, meghívták a szervezők. *Georg Eder* salzburgi püspök azonban önálló kezdeményezéssel ugyanarra az előadásra felkérte *Joseph Ratzinger* bíborost, a római Hittani Kongregáció vezetőjét. Először csak szervezési

félreértéssel magyarázta a kellemetlen helyzetet, ám hamarosan nyíltan megvallotta: nem bízhatja az ünnep értelmezését egy baloldali-gyanús püspökre. [2]

Bartolomé de Las Casas

Az évforduló teológiai értékelésének méltó mércéjéül választani azt a teológust, aki korán túlmutató éleslátással nemcsak egy politikai és egyházpolitikai gyakorlat ellen lépett fel, hanem az emögött meghúzódó emberkép és Istenkép kritikáját is megadta. Ellentétben ui. számos kortársával, akik, mint kezdetben maga is, a bennszülött őslakosokat és a pótlásukra betelepített feketéket nem tekintették embernek, s így a rabszolgakereskedelemmel szemben sem voltak fenntartásaik, Las Casas embereknek tartotta őket. [3] Chapas püspökeként azt az utasítást adta, hogy nem oldozható fel bűneitől az, aki rabszolgát tart. Egyházmegyéjében ez oly mérvű ellenségeskedést váltott ki vele szemben, hogy lemondott a püspökségről. Szellemi örökösei között azonban ott találjuk többek között *Francisco de Vitoria* (1480–1546) és *Francisco Suarez* (1548–1611) filozófusokat, akik az emberi méltóságon alapuló egyetemes emberi jogok filozófiájának előfutárai. III. Pál pápa pedig 1537-ben kibocsátotta *Sublimis Deus* kezdetű bulláját, melyben elítélte azokat, akik azt képviselték, hogy „Nyugat-India és a déli földrészek lakosait úgy kell kezelni mint értelmetlen állatokat és kizárólag a mi szolgálatunkra és nyereségünkre használni”. VIII. Urbán pápa pedig kiközösítette azokat, akik indián rabszolgát tartottak. [4]

Az évforduló teológiai inspirációja elsősorban az ún. felszabadítási teológiákra hat, melyek hermeneutikai kiindulópontként a szegények melletti elkötelezettséget jelölik meg. [5] „Nem arról van szó, hogy azt ismétlegessük, amit egykor felfedeztek és megtettek. Nem akarjuk elkövetni azt a hibát, hogy a radikalitást összetévevesszük az intellektuális lustasággal és hiányzó elszántsággal, ha valami új megtanulásáról és bevezetéséről van szó. Nagy teremtő erőfeszítést követel, ha találkozni akarunk a valóság jelenlegi kihívásaival. Azt például, amit az elmúlt évtizedekben Latin-Amerikában pl. a teológiában kifejlesztettünk, újra át kell gondolnunk, újra meg kell fogalmaznunk, más témákat és távlatokat beleépítve. Ez hat oda, hogy a szigorodás, a változások és az új kérdésfelvetések idején a reflexiónk élesedik. Megfordítva pedig, az evangéliumhoz és a szegényekhez való hűség feltételezi az evangéliumra való állandó nyitottságot, és azt, hogy egy olyan néppel járjuk az utat, amely változó világban él.” [6] – írta G. Gutiérrez.

A sokféle Amerikában sem állítható két oldalra a visszaemlékezés szempontjai szerint az egyház. Fény és árnyék keveredik az emlékezésben.

A visszaemlékezésben mindazonáltal mégis preferenciát kell tennünk. Minden ünnep értelmező tulajdonítás. Miközben a kiegyensúlyozott történelmi elemzések pontosan körvonalazzák az ötszáz éves és azóta történt eseményeket és összefüggéseket, a teológiának, mint Isten Jézus Krisztusban kimondott önmaga szisztematikus és racionális kifejtőjének éppen azt az opciót kell megtenni, melyet Jézusban, a Krisztusban maga Isten definitív módon megtett: szegények közé jött. Az emlékezésben a teológiai szempont a lekicsinyített, kifosztott, rabszolgává alacsonyított, személy voltától megfosztott és áruvá alacsonyított bennszülöttek melletti voksot jelenti. S egyben azt a kritikát is, melyet Latin-Amerika népei saját sorsukkal vallanak arról a kereszténység által is kialakított Európáról, embereszményről és életideálról, melynek nevében és melynek terjesztésével a

keresztény egyházak egykor és ma is önmagukat más egyházak, vallások, illetve az emberiség felekezeten kívüli istenkeresése fölébe emelik.

Dussel igen kritikus, amikor azt állítja, hogy a bennszülöttek a *misszionáriusok ellenére* ismerték fel a kereszténység lényeges üzenetét, a szegények mellett pártos Istent, aki a kereszten mezítenül, kifosztottan megosztotta sorsát a lemeztelenítettekkel és kifosztottakkal.

Bűnbánat és bűnbocsánat

II. János Pál: „Az igazság előtti alázattal, triumfalizmus és hamis szégyenkezés nélkül közelíti meg az egyház az 500. évfordulót. Az igazságra szegezi tekintetét, hogy az eredményekért Istennek adjon hálát, a hibákból tanulva pedig megújuljon és felkészüljön a jövőre.” [7]

Az USA püspökeinek pásztorlevele mindkét Amerika evangelizálásának 500. évfordulójára így fogalmaz: „Az ötszázadik évben a bennszülött népektől bocsánatot kérünk és megfogadjuk, hogy velük együtt küzdünk jogaik és vallásszabadságuk tiszteletbentartásáért és kulturális örökségük megőrzéséért.” [8]

A történelem másik oldala

A hivatalos egyházi dokumentumok mellett külön figyelmet érdemel az „öslakosok” értékelése. „Fontos az egyház történelmi szerepének tisztázása. Kétségtelen, hogy egyik szerepe az volt, hogy vallásainkat deszakralizálja és halált hozzon rájuk. Anélkül, hogy valamit is elsajátított volna belőlük, úgy ítélte meg őket, mint babonás, ördögi, sátáni szokásokat. Am azt a szerepét sem vitathatjuk el, hogy védelmezte elődeinket a pénzéhes betolakodók fogaitól. Gyakran igazolta azonban őseink és közösségeink kulturális, vallási, sőt testi halálát, máskor pedig megpróbálta megmenteni és megvédelmezni őket. Az egyház szerepe kettős volt, kétértelmű, és az maradt továbbra is. Ezért inkább több katolikus egyházzól kell beszélnünk és nem az egyetlenről.” [9]

„Az uralkodók szemszögéből írt történelem hosszú időn át elrejtette előlünk a valóság számos aspektusát. Meg kell ismerkednünk ezzel a másik történelemmel, amely nem más, mint a »másik« történelme.” Annak a „másiknak” történelmét, akinek – *Eduardo Galeano* uruguayi író híres kifejezését kölcsönözve – „*erei még mindig nyitottak*” éppen azért, mert lakosai közül a legszegényebbek emberi méltóságát még mindig nem ismerik el. „Távolságuk” a mai társadalmi-gazdasági rendtől és a fennálló kultúrától par excellence teszi őket felebarátainkká, amint az irgalmas szamaritánussal kapcsolatban ezt a felszabadítási teológia kezdettől fogva tanította. Olyan történelemről van tehát szó, amely nagyrészt az indiánok ellenállása volt az idegenek terjeszkedésével szemben, amellyel együtt járt emberi értékek lebecsülése. Ez az ellenállás képes volt mindezek ellenére kulturális hagyományok megőrzésére, nyelvek életben tartására, melyek a jelent táplálják és identitásuk lényeges alkotóelemeit adják.” [10]

Kitalálás vagy felfedezés?

Filozófiai megközelítésben, *Heidegger* követve, Amerika azoktól, azok megismerésétől tett szert a „meglétre” (‘ente’, Dasein), akik révén megjelenik a nyugati kultúrában. Az ’indio’ ázsiai elnevezés, hiszen úgy vélték a felfedezők, hogy a bennszülöttek indiai hinduk.

A felfedezés szó jól illusztrálja, hogy elfedve ott volt valami előbb is. Az európai „én” azonban úgy fedez fel, hogy ami ott volt, annak semmi vagy legfeljebb negatív jelentést tulajdonít. Hegel: „Európa a civilizáció misszionáriusa lett az egész világ számára.” Ha véghezvisszük mai gondolkodásunkban a kopernikuszi fordulatot, és többé nem Európa lesz számunkra a Föld, ami körül a Nap, Amerika forog, akkor jutunk el oda, hogy az egykori, máig nyúló felfogásunkat az évforduló kapcsán a történelem „másik oldala” felől értelmezhetjük, azok iránti felszabadító tisztelettel, akik azt elszenvedték, mint felfedezettek, kitaláltak. ^[11]

A történelem bennszülött szemlélete szerint ugyanis az egyháznak nem az a feladata, hogy a „legyőzöttek” oldalára álljon. Öregjeik azt mondják, hogy őket ugyan nem győzték le, mert még tart a harc, ők ellenállnak és maguk is győzelmet arattak az egyház egy része fölött. ^[12]

A „másik”

Az 500. évforduló teológiai üzenete annak a „másik”-nak középpontba állítása, aki a héber gondolkodás szerint Isten szegény családjának tagja, Jézus irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédéből ismert „felebarát”, s aki Sartre szerint számunkra maga a pokol. „A kulturálisan policentrikus világegyház, amely nem akarja és nem is akarhatja kitörölni nyugat-európai történelmét, azzal a feltétellel valósulhat meg, ha az európai kultúrán belül megfogalmazódott bibliai örökségének két jelentős vonatkozását emlékezetbe idézi s egyre inkább érvényre juttatja. Először is bibliai örökségéből fakadóan olyan vallásként kell hogy értelmezze magát, amely küldetésének nevében *mindenki számára keresi a szabadságot és az igazságosságot*. Másrészt olyan vallásnak kell bizonyulnia, amely bibliai örökségére alapozva sajátos kultúrát teremt, nevezetesen azt a kultúrát, amely *elismeri mások másságát*, vagyis az etnikakulturális sokféleség teremtő elismerésének kultúráját, melyet a kereszténység östörténetéből jól kellene ismernünk.” ^[13]

Az egyház történelmi munkája az 500. évforduló kapcsán elmélyülhet, és hozzájárulhat a „mások másságának, mint másságnak” elismeréséhez az egész világon. Ebben a katolikus egyháznak és teológiának nemcsak Amerika felfedezésével kapcsolatosan van átháríthatatlan és sürgős feladata.

JEGYZETEK

[1] Wo der Glaube lebt. Einblicke in die Lage der Weltkirche, Herder, 1974. 73-77. [\[vissza\]](#)

[2]

A nagy nemzetközi hullámokat verő konfliktusról az osztrák katolikus püspöki kar, miután beszámol a két püspök találkozásáról és eszmecserejéről, így nyilatkozik: „A testvéri és nyílt párbeszéd nem tisztázhatott minden különbséget, ám megegyezés született a párbeszéd folytatásáról, a fennmaradt nézeteltérések rendezése érdekében.” (Katpress, Nr. 071. 1992. 04. 10. 10–11. o.) [\[vissza\]](#)

- [3] A Párizsban tanító teológussal, John Major-rel (1469–1550) szemben, aki az indiánok elleni háborút teológiailag igazolta, Las Casas ironikusan azt írta: „Ügy vélem, John Major sohasem viselne el egy ilyen méltatlan és gyalázatos helyzetet, ha maga is indián lenne.” (idézi: G. Gutiérrez, Gott oder das Gold, 1990. 18–19. o.) [\[vissza\]](#)
- [4] Justitia et Pax pápai bizottság, „Egyház és rasszizmus” c. kiadványa alapján. [\[vissza\]](#)
- [5] Vö. C. Boff, L. Bof Wie treibt man Theologie der Befreiung, Patmos, 1986. Máté-Tóth, Születőben a szegények egyháza, Vigilia 54 (1989) 648-652. [\[vissza\]](#)
- [6] G. Gutiérrez, Tekintettel az 500. évfordulóra, CONCILIUM 26 (1990), 448–454. itt 453. [\[vissza\]](#)
- [7] Beszéd a latin-amerikai püspöki karok tanácsa előtt, Santo Domingo, 1984. okt. 12. II., 3. [\[vissza\]](#)
- [8] Origins, 6. Dezember 1990. 20. köt. 26, 413–426. [\[vissza\]](#)
- [9] Alban Wagua, Az európaiak amerikai inváziójának mai következményei. Az őslakos szemszögéből, CONCILIUM 26 (1990), 477–484, itt 477. [\[vissza\]](#)
- [10] G. Gutiérrez, Tekintettel az 500. évfordulóra, CONCILIUM 26 (1990), 448-454, itt 450. [\[vissza\]](#)
- [11] Enrique Dussel, Entdeckung oder Invasion Amerikas? Eine historishteologische Betrachtung, CONCILIUM 24 (1988) 510–514. [\[vissza\]](#)
- [12] Wagua, 481. [\[vissza\]](#)
- [13] Metz, Johann Baptist, Einheit und Vielheit: Probleme und Perspektiven der Inkulturation, CONCILIUM 25 (1989) 337–342. [\[vissza\]](#)

KOMLÓDI ZSUZSA

Két kultúra találkozása: Garcilaso de la Vega, az Inka

Amikor Kolumbusz 1492. október 12-én Amerika földjére lépett, anélkül, hogy tudában lett volna tette történelmi horderejének, új korszak vette kezdetét nem csupán Európa gazdasági-társadalmi, kulturális életében, hanem az újonnan felfedezett és meghódított kontinens lakói számára is.

Az újonnan felfedezett kontinensen két nagy birodalom – északon az aztékok, délen az inkák – kivételével nem alakultak még ki nagyobb társadalmi csoportosulások, legfeljebb időszakos törzsszövetségek.

A felfedezésnek, illetve az azt követő hódításnak több szempontból voltak nagy jelentőségű következményei. Spanyolország a XVI. századra világhatalommá vált, kialakult az abszolút monarchia, amit ott a nemzeti egyház és a főnemesség túlsúlya jellemzett. A kezdetben Indiáknak nevezett kontinens bányáiból az Óvilágba szállított nemesfémek Spanyolországban csak közvetítő szerepet játszottak, lévén, hogy a világelsőségért folytatott harcok finanszírozását szolgálták, nem pedig az ipar, a városok vagy a kereskedelem fejlődését. Mind Spanyolország, mind Európa többi országában árforradalmat okoznak, melynek hatása az Újvilágban is erősen érződik.

De a XVI. század Spanyolországban az irodalom és a művészetek terén az Arany századot is jelenti, elegendő, ha csak Cervantes, Lope de Vega, El Greco, Velázquez nevét említjük.

A spanyol hódítók az új kontinensen a sajátjuktól nagyon sok mindenben eltérő földrajzi környezetet és kultúrákat találtak. A két kultúra kezdeti összeütközései, éles szembenállásai idővel enyhültek, és azt lehet mondani, hogy az élet minden területén egybeolvadtak. Ennek a fúzióknak a szimbóluma Garcilaso de la Vega, az Inka élete és művei – a következőkben erről szeretnék néhány szót szólni, előrebocsátva, hogy az előadásra rendelkezésre álló idő természetesen csak néhány epizód megemlégtetését teszi lehetővé.

Gómez Suárez de Figueroa, akit a világ Garcilaso de la Vega, az Inka néven ismer, 1639. április 12-én született Cuzcóban, a spanyol hódítás előtt hatalmas Inka Birodalom fővárosában – erre a tényre a későbbiek folyamán, amikor már több ezer kilométerre él szülőföldjétől, mindig büszkén utal. Garcilaso de la Vega Vargas spanyol kapitány, és Isabel Chimpu Ocllo inka hercegnő természetes (törvénytelen) gyermekeként született. Apai részről olyan illusztris ősszel dicsekedhetett, mint Marqués de Santillana, Jorge Manrique, Garcilaso de la Vega (toledói költő). Számára és benne az apja testesíti meg a spanyol világot. (Noha sokszor és szeretettel vegyes csodálattal ír apjáról, nem hagyja megjegyzés nélkül, hogy a spanyol hódítóknak gyakran születik gyerekük indián asszonyoktól, de törvényes feleségül spanyol hölgyeket választanak, és nem törődnek azzal, hogy mesztic gyerekeik törvényes helyzetét rendezzék.) Anyja képviseli számára az inkák régi dicsőségét. Ő személyesíti meg az indián, bennszülött világot (amellyel műveiben gyakran azonosul); Túpac Inca Yupanki unokája, Huáyna Capac unokahúga, Huáscar és Atahualpa unokatestvére.

Gyermekkora első évei szorosan kötődtek az inka kultúrához. Apja, hogy az inka előkelőségeket a keresztény hitre térítse, lehetőséget biztosított a házában, hogy a gyerekek ott tanuljanak. Így együtt tanult Túpac Yupanki Inka egyik lányával, a krónikaíró Felipe Huamán Poma de Ayala későbbi anyjával is. Ő maga úgy nyilatkozik egyik munkájában, hogy az inka uralkodó család több mint kétszáz tagját ismerte személyesen, köztük az idős

Cusi Huallpát, aki anyja nagybátyja, és az inka szájhagyomány őrzője és továbbadója volt. Az amautáktól (inca tanítók, tudósok) és saját rokonaitól rengeteg történetet hallott ősei történelméről, amelyeket később a műveiben felhasznált.

Tízéves korában szülei különválnak, ugyanabban az évben mindketten törvényes házasságot kötnek. Noha gyermek- és ifjúkora éveiről részletesen ír, anyja házasságát egyetlen egyszer sem említi.

Szülei különválása után apja házában marad, ahol a perui történelem későbbi főszereplői között forog. 1554-ben apját kinevezik Cuzco Justicia Mayorjának és Corregidorának; ő is élvezi az apja rangjával járó előnyöket. Erre a korszakra a *La Florida* c. művében így emlékezik: „kevés olyan iskola volt, ahol tanulni lehetett, de túl sok volt az olyan, ahol a fegyverforgatást tanították.” Szinte ugyanezekkel a szavakkal utal erre a korszakra a *Comentarios Reales*ben is.

1559-ben, kevéssel halála előtt apja végrendeletet készít, amelyben róla is megemlékezik, és Paucartambóban földet hagy rá, valamint 4 ezer ezüst és arany pénzt, hogy azzal Spanyolországba utazzon és ott tanulmányokat folytasson.

1560-ban indul el Cuzcóból. Indulása előtt azonban még megláthatja a frissen felfedezett inka múmiákat, őseit, ami mély benyomást tesz rá. Útvonala: Cuzco – Chinchansuyo – Ciudad de los Reyes (Lima) – Callao – Cartagena – La Habana – Azori Szigetek – Lisszabon – Sevilla – Extremadura – Montilla. 1561 szeptemberét és novemberét nagybátyja, don Alonso Vargas és annak felesége, Doña Luisa házában tölti. Spanyolországba utazásának célja (a tanulmányokon kívül) az, hogy elnyerje a Koronától apjának Amerikában tett szolgálataiért a megérdemelt elismerést és az azért járóként vélt királyi jutalmat.

1561-ben érkezik Madridba és a következő két évet is ott tölti egy szerény fogadóban. Kezdetben jól áll az ügye, de Don Pedro Lope García de Castro, az Indiák Tanácsának egyik tagja, később Peru kormányzója, elutasítja kérelmét, arra hivatkozva, hogy a történetírók tanúsága szerint apja odaadta lovát a lázadó Gonzalo Pizarrónak a döntő csatában, akinek így sikerült megmenekülnie. Ez az ítélet nagyon elkésériti Garcilasót, és talán ez is szerepet játszik abban, hogy megírja az általa igaznak vélt történeteket. Ügyének elintézésére várva olyan személyeket ismert meg, mint Hernando Pizarro, Vaca de Castro, Bartolomé de Las Casas, Juan Suárez de Carvajal, Gonzalo Silvestre.

Minthogy ügye nem nyert kedvező elintézését, vissza akart térni Peruba. Meg is kapja rá az engedélyt, de végül is lemond erről a tervéről, és visszatér nagybátyjához Montillába. Ott, 1563. november 22-én egy keresztelőn vállalt szerepekor Garcilaso de la Vega-ként írja alá a nevét. Ezt a tényt életének és műveinek tanulmányozói többféleképpen értelmezik. Az egyik vélemény szerint, mivel elhatározta, hogy a félszigeten marad, spanyolnak akarta magát érezni, és szakítani akart az Indiákkal. Egy másik értelmezés szerint életének és életkörülményeinek változását szimbolizálta vele, mint Cervantes hősei, amikor új életet kezdenek.

1568-ban Alpujarrasban fellázadnak a moriscók. Ő is beáll a királyi hadseregbe, egy távoli rokona, Marqués de Priego vezetése alá; az egész sereg parancsnoka Don Juan de Austria volt. Kapitányi rangot kap – ő az első mesztic-amerikai, aki Spanyolországban a királyi hadseregben kap kapitányi rangot. A hadseregből Montillába tér vissza. 1570–71 között meghal anyja és nagybátyja. Ez utóbbi egy kis örökséget hagy rá, ami ha nem is fényűző, de gondtalan életet biztosít számára. Nagynénje halála után (ő is hagy rá örökséget) Córdobába költözik.

1590-ben Madridban jelenik meg első irodalmi műve, egy fordítás: León Hebreo portugál-zsidó humanista olaszul írt műve a Szeretetről. Noha ez csak egy fordítás, mégis az első alkalom, hogy egy perui szerző neve egy Európában kiadott könyv címlapján szerepel. Művét II. Fülöp királynak dedikálja: „León Hebreo három Párbeszéd a Szeretetről [művének] fordítása Olaszról Spanyolra Inga Garcilasso de la Vega által, aki a nagy Cuzco, a Perui Királyságok és Prouinciák vezető városából való. A Szent Katolikus Királyi Felség, mi urunk, don Felipe [Fülöp] Királynak.”

Ez az első alkalom, hogy használja az Inka nevet, magának követelvén az inka császári eredetet. Egyik biográfusa, A Valle-Acra szerint: „ami két különböző tendencia (a hispanizmus és az indigenizmus) közti szándékos ellentétnek tűnik, feloldódik az Inkában, az Inka név használatában, miáltal az európai társadalom peremére és a fölé kerül.”

Madridi tartózkodása idején, mint ahogy erről már említés történt, megismerkedett Gonzalo Silvestrével. Az ő általa elmondott történetek alapján írta meg első önálló művét, amit Lisszabonban adtak ki. „La Florida del Ynca. Historia del Adelantado Hernando Soto, Governador y capitán general del Reyno de la Florida, y de otros heroicos caualleros Españoles é Indios; escrita por el Ynca Garcilasso de la Vega, capitán de su Magestad, natural de la gran ciudad del Cozco, cabeza de los Reynos y prouincias del Peru...”

Szintén Lisszabonban, 1609-ben jelenik meg főműve első része, *Comentarios Reales* címmel. Menéndez y Pelayo szerint ez „a valaha írt legtisztább (legeredetibb) amerikai mű, és talán az egyetlen, amelyben visszatükröződik a legyőzött fajok lelke”. Prescott szerint a Garcilaso által írottak „az indián lélek kisugárzásai”. Főműve megírásakor az a cél vezérelte, hogy méltóságteljessé tegye őseinek történelmét, szülőföldje hosszú és szilárd korszakát rekonstruálja, megírja az események teljes, rendszerezett és javított kapcsolatát, a spanyol hódítók előtti Peru szokásait és ideáit.

A könyvben szerepel egy kettéosztott címer, apai és anyai őseinek fegyvereivel, az egészet körbeöleli a „Karddal és tollal” mondat (ez volt költőrokonának, a toledói Garcilaso de la Vegának is a jelmondata). A címer egyik oldalán a Vargas család fegyverei vannak, a Figueroák fügefalevelei, és egy osztott sávban a Sotomayor és a Vega család fegyverei az „Ave Martával”. A címer másik oldalán az Inkák császári szimbólumai: a Nap, a Hold, és alattuk az „llautu” és a „mascapaycha”, amelyeket egy mesztic módra koronázott kígyó harap. Ez az egyetlen alkalom, amikor megjelenik ez a címer, ami csakúgy, mint ő, a két kultúra fúzióját szimbolizálja vagy személyesíti meg.

Terjedelmi okok miatt, mint ahogyan erről már említést tettem, nincs módomban Garcilaso főművének részletes elemzésére. Jellemző azonban, hogy számos tudományág, mint pl. az irodalom, a közgazdaságtan, a nyelvészet, a filozófia művelői benne látják előfutárakat, tudományáguk első hazai művelőjét. Csak hogy néhányat említsünk közülük: Alberto Escobar őt tekinti „első nyelvészünknek”, Carlos M. Cox szerint a gazdasági gondolkodás előfutára. A *Comentarios Reales* foen Garcilaso kommentálja a gazdasági jellegű információkat, a 262 fejezetből 58-at gazdasági témáknak szentel. Ismételten utal azokra az anyagi mozgatórugókra, amelyek meghatározták a hódítást, és kiemeli a nemesfémek exportjának Spanyolországban a gazdaságra kifejtett hatását, és azok következményeit Amerikában. José Carlos Mariátegui számára „Garcilaso magányos alak a Gyarmati irodalomban. Garcilasóban kezdet fog egymással két kor, két kultúra. De Garcilaso inkább Inka, mint hódító, inkább kecsua, mint spanyol. És pontosan ebben van individualizmusa és nagysága.” A történész Louis Baudin szerint „Garcilaso de la Vega az első helyet foglalja el kora történészei között.” De ebben a művében megmutatkozik a rómaikról szóló olvasmányainak a hatása is, és megjelenik az a humanista környezet,

amely őt körülvette, amikor León Hebreo művét fordította. Csodálójá Róma katonai és kulturális nagyságának és Julius Cézárnak. Az Inka birodalmat egyfajta Rómának, és fővárosát az élet központjának tekinti. (Rómát és Cuzcót többször összeveti és egyenrangúnak tartja.) Amit leginkább csodál az Inkák birodalmában, az a rend, a harmónia. Művében részletesen leírja az állam szervezetét, irányítását, egy kissé idealizált képet mutatva az olvasó elé egy olyan birodalomról, ahol a Rend és az Igazság uralkodik, lakói mindegyikének megvan a maga feladata a társadalomban. Részletesen leírja az élet különböző aspektusait, így megismerhetjük a régi peruiak gazdasági, társadalmi életét csakúgy, mint a gyereknevelést és oktatást, a tudományokat. Könyve jó fogadtatásra talált, noha többször és több oldalról támadták is. És mivel a hősi, dicső múltat tárta kora és az utána következő korok elé, 1780, a II. Túpac Amaru-féle felkelés után a hatóságok betiltották, mint ahogyan erre a sorsra jutott a kecsua nyelv tanítása is az 1570-ben alapított San Marcos Egyetemen.

Könyvének második részét, melynek címe *Historia General del Perú*, csak halála után adták ki. (1616. ápr. 23-án halt meg Córdobában.) Ezzel a művel betetőződik a maga elé tűzött történelmi feladat. Amint az *Első* részben az anyai ág (vér, faj) előtt tiszteleg, emléket állítva őseinek, az Inka birodalom alapítóinak és fenntartóinak, úgy a *Második* részben tiszteleg apai ősei, a spanyol hódítók emléke előtt, akik amerikai földre plántálták át a keresztény hitet, a Nyugati kultúrát, és közös örökségként otthagyták a kontinenst benépesítő népeknek nyelvüket, mely ezáltal indián szavakkal és fogalmakkal gazdagodott.

És ennek a kis tanulmánynak, mely megpróbálta felvillantani Garcilaso de la Vega személyén keresztül azt a történelmi tettet, amelyet olyan sokszor és olyan sokan keményen bíráltak az egyik oldalon, védtek meg, sőt festették rózsaszínűbbre a másikon, a befejezéseként álljon itt egy Miró Quesada idézet Garcilasóról: „És ekként nemzeti és egyetemes, realista és idealista, kritikus és alkotó ő, aprólékos történészi pontossággal és mély költői érzellemmel, indián és mesztic, perui és amerikai, spanyol és egyetemes, Garcilaso de la Vega, az Inka, a fúzió és a szintézis élő példája, a perui irodalom legdicsőbb neve, időrendben és par excelencia kiemelkedik az amerikai klasszikus szerzők közül, az Újvilág első olyan lakóját képviselve, aki mély nyomot hagyott a nyugati kultúra széles útján.”

BIBLIOGRÁFIA

- Juan Bautista Avalle-Arce: *El Inca Garcilaso y sus „comentarios”* Editorial Gredos, S. A., Madrid, 1970.
- Enrique Pupo-Walker: *Historia, Creación y Profecía en los Textos del Inca Garcilaso de la Vega* José Porrúa Turanzas, S. A., Madrid
- Carlos Manuel Cox: *Utopía y Realidad en el Inca Garcilaso* Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Lima–Perú
- Aurelio Miró Quesada S.: *El Inca Garcilaso y otros estudios garcilasistas* Ediciones Cultura Hispánica, Madrid, 1971.
- Alfredo Torero: *El quechua y la historia social andina* Univ. Ricardo Palma, Perú

FODOR JUDIT

Amerika XVI. századi spanyol uralkodói végrendeletekben

„...por descargo de mi conciencia...”

„...por el bien público, defensión y conservación de la Cristiandad y de nuestros reynos...”

„... de mi propio motu, e cierta ciencia e poderío Real absoluto ...”

A XVI. századból három spanyol uralkodó végrendeleteit ismerjük. E végrendeletek a magán- és politikai végrendelet jegyeit egyaránt hordozzák, így megismerhetjük belőlük a kor halálról alkotott elképzelései és végrendelezési szokásai mellett a rendelkező személyiségét, egyéni értékrendszerét éppügy, mint országai jövőjéről alkotott elképzeléseit, illetve az arra vonatkozó konkrét terveit. A három uralkodó testamentumait összehasonlítva pedig képet nyerhetünk egy ország, egy birodalom egy évszázados sorsáról, mégpedig úgy, ahogy az azt irányítani akaró uralkodók haláluk előtt saját politikájuk sikereit-kudarcait áttekintve, utódaiknak tanácsokat megfogalmazva látták, megélték.

Bár mindhárom uralkodó élete során több végrendeletet is készített, mi – részben praktikus okokból, részben pedig a fenn vázolt célt, nem pedig az egyes uralkodók politikai pályájának vizsgálatát kitűzve – csak utolsó, haláluk előtt készített rendelkezéseit hasonlítottuk össze.

Eszerint elemzésünk tárgya I. (Kasztíliai) Izabella Medina del Campóban 1504. október 12-én, V. Károly Brüsszelben 1554. június 6-án és II. Fülöp Madridban 1594. március 7-én kelt végrendelete, illetve e két utóbbihoz Yustéban 1558. szeptember 9-én, illetve Madridban 1597. augusztus 23-án készült kiegészítés volt. ^[1]

Bár célunk Amerika helyének, szerepének, a neki szánt politikai sorsnak a vizsgálata, ez olyan szervesen illeszkedik egyéb politikai témákhoz, sőt a nem politikai jellegű személyes meggyőződéshez, élet- és hatalomfelfogáshoz is, hogy célszerűnek látszik, legalább nagy vonalakban, áttekinteni a végrendeletek egészét.

A három testamentum rendkívül sok formai, sőt tartalmi hasonlóságot mutat. Ezek okait részben természetesen a kor végrendelezési szokásaiban kell keresni. Viszont a

három dokumentum egészét áttekintve talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy másról is szó van. Nevezetesen arról, hogy bár a Károlylyal hatalomra került dinasztia a Habsburg nevet viseli, politikai elképzeléseik alapját jórészt a Katolikus Királyok, közülük is Kasztíliai Izabella vetette meg. [2]

Mindhárom végrendelet első része vallásos és személyes rendelkezéseket tartalmaz. Témájánál fogva ez mutat legtöbb egyezést a kor magánvégrendeleteivel, [3] mint például a bevezető fohász, elmélkedés a halál elkerülhetetlenségéről, hitvallás; majd a temetés helyének, módjának megjelölése, az elmondandó misék száma, a lelki üdv biztosítását szolgáló kegyes cselekedetek felsorolása, felkérés tartozásainak megfizetésére, a rábízott, de valamilyen okból végre nem hajtott feladatok továbbhárítása, mindezek anyagi fedezetének a megjelölése. De bizonyos egyezéseket figyelhetünk meg a végrendelet fő- és zárórészének vonatkozásában is. A családi vagyon általános örökösének, illetve az öröklés sorrendjének megállapítása, az ezzel kapcsolatos általános, esetenként konkrét elképzelések felvázolása, a családtagok sorsáról való gondoskodás (neveltetés, házasság, hozomány), személyes értéktárgyak, kegytárgyak szétosztása, a szolgálókról való gondoskodás. Majd végül a végrendelet érvényességének biztosítása, végrehajtóinak kijelölése és a hitelesítés aláírással, pecséttel, a jegyzők és a tanúk aláírásával, pecsétjével.

Az uralkodói végrendeletek azonban mutatnak sajátos jegyeket azon túl is, hogy itt a „családi vagyon” sokkal jelentősebb, a rá vonatkozó rendelkezések sokkal nagyobb horderejűek, mint magánszemélyek esetében. A spanyol uralkodók patrimonialis felfogása szerint ugyanis ez a családi vagyon nem más, mint az örökül hagyott országok és tartományok összessége.

Ilyen sajátosság például az elmondandó misék igen nagy száma (Izabella: 20 000; V. Károly, II. Fülöp 30 – 30 000). A végrendelező lelki üdvéért végzendő kegyes cselekedetek közül a szegények felruházása, szegény leányok hozományára, esetleg kolostorba vonulására adományozott összeg általánosnak mondható, a hadjáratokban pogány fogságba esett keresztény katonák kiváltásának elrendelése viszont újra csak uralkodói sajátosság. [4] A meg nem fizetett tartozások összege – a dolog természeténél fogva – igen nagy. Megfizetésükre nemhogy a személyes ingóságok és az e célra félretett összegek nem elegendőek, de az ország jövedelméből is jelentős, több éves bevételeket kötnek le e célra (Izabella Granada jövedelmeiből, [5] V. Károly a lovagrendek kilencévi bevételeiből, ha ez nem elég, egyéb koronajövedelmekből, [6] és II. Fülöp is apjához hasonló forrásból [7] kívánja ezt biztosítani). E hatalmas összegek lekötése ellenére láthatjuk, hogy az adósságok megfizetésének, illetve az előd végrendelete végrehajtásának kötelessége szintén öröklődik – tehát a végrehajtás várat magára. [8]

Ugyanakkor – mivel személyes rendelkezésekről van szó – ez az egyik olyan hely, ahol leginkább megmutatkozik a végrendelező személyisége is.

Izabella és II. Fülöp hosszú vallásos bevezetést, hitvallást, egész teológiai traktátust fogalmaz. V. Károlynál ez néhány tömör – bár mélyen átélt – mondat. [9]

Izabella móroktól visszafoglalt, kedves Granadájában kíván temetkezni. Szegény leányok számára tett adományát részben hozománynak szánja, részben pedig ezzel biztosítja kolostorba vonulásukat. A szegényektől pedig ellenszolgáltatást vár a ruháért: hogy imádkozzanak érte. Meghagyja továbbá, hogy kapjon adományt a toledói székesegyház, a guadalupeai Szent Szűz, [10] és elrendeli, hogy ha még nem lenne kész,

[11]

fejezzék be a granadai királyi kápolna építését. Az e célokra szükséges összegek megítélését végrendeletének végrehajtóira bízza.

V. Károly előbb ősei mellé, Granadába, majd kodicíliuma szerint a yustei kolostorba kíván temetkezni. Ő jól ismeri a pénz értékét: mentegetőzik is adósságai nagysága miatt, mondván, hogy a hitetlenek elleni hadjáratokra és más olyan háborúkra kellett a pénz, amelyekbe önhibáján kívül keveredett. [12] Ezért kegyes adományainak fedezetéről előre kíván gondoskodni. E célra egy ládában őriztet 30 000 dukátot. [13] A jócselekedetek közül neki, mint katonának, volt fegyvertársai kiváltása a legfontosabb, leányoknak viszont csak hozományra ad pénzt, kolostorba vonulásra nem. A felruházandó szegények közül – volt erasmistaként – azokat választja, akik nem kérkednek szegénységükkel. [14]

II. Fülöp gondos hivatalnok – ő az egyetlen, aki számozza végrendeletének fejezeteit –, viszont többet gondol magára, mint elődei. Ő saját maga építtette családi kriptájába, kedvenc Escoriáljába kíván temetkezni, amelyet bőven ellát adományokkal. [15] Bár megteszi felajánlásait szegények felöltöztetésére (200 helyett azonban csak 100-éra!), szegény leányok hozományára, keresztény foglyok kiszabadítására, ugyanakkor a korábban Guadalupénak adományozott 2000 dukát értékű ezüstlámpa hasonmásait rendeli Compostelába és Montserratba, hogy ott az ő lelkéért égjenek, és ugyanitt rendeli el azok kártalanítását is, akiknek birtokai az ő vadaskertjei miatt szenvedtek kárt, [16] valamint kodicíliumában részletesen foglalkozik kulcsai és iratai sorsával. (Ez utóbbiak olvasás nélkül elégetendők.) [17] Ugyanakkor viszont ő említi meg és adományozza családtagjainak és a királyi kincstárnak a legtöbb személyes tárgyat, közülük néhány nagyon jellemzőt: családi ékszerein kívül sok kegytárgyat és hat unikornis-szarvat. [18]

A belpolitikai rendelkezések vizsgálata több, alapkérdésünk szempontjából is fontos tanulsággal szolgál. A legfontosabb észrevétel az kell hogy legyen, hogy e részben a legkifejezettebb Izabella végrendeletének a hatása. Nála jelennek meg azok a témakörök, amelyeket ilyen vagy olyan formában a másik két végrendelet is követ, nevezetesen a koronabirtokok és –jövödelmek visszaszerzése és megóvása, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás javítása, két társadalmi réteg, az egyház és a hidalgók védelmének külön említése, illetve tanácsok a kijelölt utódnak.

E rész Izabellánál egy hivatalokról szóló rendelkezéssel indul. A királynő elrendeli, hogy szüntessék meg azokat a hivatalokat, amelyeket ugyan ő vezetett be, de a régi jó szokásokkal ellenkeznek. [19] Tartalmilag ide kapcsolódik egy másik rendelkezés is, amely azt mondja ki, hogy idegenek nem viselhetnek sem királyi hivatalt, sem egyházi méltóságot. [20] Ezek közül egyiket sem találhatjuk meg utódainál. Ez idegen eredetű, hivatali apparátust kiépítő és arra támaszkodó uralkodóknál természetes. Ugyanakkor II. Fülöp legalább némiképp visszanyúl a hagyományokhoz, mikor – V. Károly uralkodásának tanulságait is levonva – arról rendelkezik, hogy a mindenkori spanyol királynak Spanyolországban kell székelnie. [21]

Izabella fontos feladatnak tekinti az alattvalók védelmét a földesurak hatalmaskodásaival szemben. Ezt a célt szolgálja, hogy elrendeli, senki se akadályozza őket abban, hogy a királyi kancelláriákhoz, illetve a királyhoz fellebbezenek. [22] V. Károly megismétli ezt a rendelkezést, [23] II. Fülöp viszont, érdekes módon, hallgat róla. Vajon az igazságszolgáltatás javult, vagy a király nem tekinti ezt a rendelkezést olyan fontosnak?

Bőven hivatkoznak viszont az utódok – szó szerint is idézve – a Katolikus Királynő

végrendeletére, mikor arról rendelkeznek, hogy az uralkodó feladata a királyi örökség védelme kettős értelemben is: mind a koronabirtokok, mind a koronajövedelmek vonatkozásában. [24] Őt idézik akkor is, mikor azt részletezik, hogy milyen – nagy szükségből – eladott vagy eladományozott javakat és jövedelmeket kell visszaszerezni, illetve visszaváltani. [25] (Még az adományozást semmissé tevő formulát is szó szerint veszik át tőle. [26]) Itt derül ki az is, hogy – ugyancsak nagy szükségből – nem teljesítették a királynő idevonatkozó rendelkezéseit sem, utódjukra hagyva ezt a kétes sikerrel kecsgetető feladatot. Fülöp viszont nemcsak elvesz, de vissza is ad. Fiatal korában még könnyen hozzányúlt – mondanunk sem kell, nagy szükségből – az egyház és a lovagrendek javaihoz és alattvalóihoz. Ez most, halála előtt, nyomasztja lelkiismerétét. Végrendeletében, kodicíliumában is hangoztatja a visszaadás fontosságát. [27]

Ezzel már rá is térünk a belpolitikai rendelkezések harmadik csoportjára, amelyet kiemelt fontosságúnak ítél mindhárom uralkodó. Ezzel kezdik utódaiknak adott tanácsait is. Az utód, „mint katolikus fejedelem, fordítson nagy gondot Isten és a Hit dicsőségére ..., engedelmeskedjék az Anyaszentegyház parancsainak, legyen védelmezője és őrzője ..., helyezze előtérbe az Inkvizíciót az eretnység elleni harcban. Védje és védelmeztesse a templomokat, a kolostorokat, a főpapokat, a nagymestereket és a rendeket ...” [28] V. Károly ehhez három dolgot tesz hozzá: „védje az egyházak és az egyházi személyek kiváltságait..., segítse elő, ahol szükséges, annak reformját”, illetve az inkvizitorokat igyekszik illő javadalmazással ellátni, hogy ezáltal növelje tekintélyüket. [29] Kodicíliuma azt is tükrözi, hogyan keményedik meg halálára a korábban Erasmus hatása alatt álló Károly. 1558-ban – az eretnység spanyolországi terjedésétől is megrettenve – az utód legfontosabb feladatának az eretnekek üldözését és megbüntetését tartja, ennek legjobb eszközként az Inkvizíciót jelölve meg. [30] II. Fülöp bizonyára elégedett volt apja ide vonatkozó intelmeivel, mert e két utóbbi rendelkezés kivételével szó szerint ismételte meg azokat. [31]

Ugyancsak Izabellától ered a királyság másik támaszának megjelölése, védelmének előírása. Ezek pedig a hidalgók. Kisebb terjedelemben, de ugyancsak a fontos tanácsok között utal rájuk. [32] Károly külön fejezetben említi őket, [33] Fülöpnél viszont újra az intelmek közé kerül ez a figyelmeztetés. [34]

Izabellára megy vissza a jó uralkodó erényeinek felsorolása is. Legyen kegyes és emberséges alattvalóival, fordítson gondot az igazságszolgáltatásra, mindenkit egyenlő mércével mérjen, jó és elegendő számú hivatalnokokkal kormányozzon, ügyeljen arra, hogy adókkal ne terheljék túl a közrendűeket, tartsa tiszteletben a törvényeket és a szokásokat. Példaképet is állít, férjét, Ferdinándot. [35] Károly néhány helyen eltér az erények felsorolásakor. Szerinte a legfőbb erény az igazságszolgáltatás, a kormányzás helyessége. Ügyelni kell továbbá a belső békére és nyugalomra, kegyesen, emberségesen kell bánni az alattvalókkal, meg kell védeni őket a bántalmazástól. És újra kitör belőle a lovag. Az uralkodó rendelkezék a lovagi erényekkel, legyen az özvegyek, árvák, szegények és nélkülözők gyámola. [36] Fülöp ez esetben is újra szó szerint veszi át apja intelmeit. [37]

E fejezet tanulságait magának V. Károlynak a szavaival összegezzük. Eszerint a jó uralkodó feladata, hogy „...a kereszténység és országaink rendje, védelme és megőrzése érdekében...” munkálkodjon. [38]

A végrendeletek külpolitikával foglalkozó része sok eltérést mutat. Rövid áttekintés után viszont az is kiderül, hogy ezek a külpolitikai elképzelések erősen egymásra épülnek, és ugyanabból az uralkodás célját illetően legitimációs elképzelésből fakadnak.

Izabella hitet és egyházat illető tanácsainak tárgyalásakor nem tértünk ki egy nagyon fontos mozzanatra. Isten dicsőségének és az egyház támogatásának általánosságokban mozgó meghagyása mellett két konkrét, egymással szorosan összefüggő, a királynő politikájának lényegére világító kötelezettséget is ró utódjára. Az általa sikerrel befejezett *reconquista* folytatásaként „...ne hagyják abba az Afrika meghódításáért és a hitetlenek ellen a hitért vívott harcot.”^[39] Mint tudjuk, utódai mindkét tanácsot megfogadták. V. Károly maga is több hadjáratot vezetett Észak-Afrikába, egészen az 1541-es algíri kudarcig. A figyelmeztetés második része azonban igen hosszú életű, és többször felbukkan az általunk vizsgált dokumentumokban is. Nem mulasztja el a katolikus királynő azt sem, hogy kifejtse a már felfedezett és még felfedezésre váró területek sorsára vonatkozó elképzeléseit. Eszerint az „óceántenger szigetei és szárazföldje és a Kanári-szigetek” minden joga királyságait, Kasztíliát és Leónt illeti. Jogcímként két különböző helyen két különböző dolgot említ. Először is, mert „ezen országaink költségén, ezen alattvalóink által fedezettetett fel és hódíttatott meg.”^[40] Másodszer: „a Granadai Királyság és a Kanári-szigetek és az óceántenger már felfedezett és még felfedezésre váró, meghódított és meghódításra váró szigetei és szárazföldje a mi Kasztíliai és Leóni Királyságainak részét kell hogy képezzék, amint ez az erről számunkra kiadott Apostoli Bullában foglaltatik.”^[41] Izabella ingadozása jól tükrözi az e témáról Spanyolországban még jó ideig folytatott vita eldöntetlenségét.^[42] Viszont rendelkezése halála után 15 évvel jogi erőre emelkedik: 1519. szeptember 14-én formailag is megtörténik a tengeren túli területek inkorporációja Kasztíliába.

A katolikus királyok házassági politikája veti meg a XVI. századi spanyol nagyhatalmiság alapjait, egyben körvonalazza céljaikat és szövetségi politikájukat is. Legidősebb leányukat, Johannát Szép Fülöphöz, Burgundia és Német-Alföld örököséhez adták feleségül. (A végrendeletkezés időpontjában e házasságból már megszületett Károly és Ferdinánd is.) Másik leányukat, Máriát Portugália királyához adták nőül, a harmadik, Katalin walesi hercegné –a későbbi VIII. Henrik felesége – volt.^[43] Teljesnek látszik tehát Franciaország bekerítése, a nyugat-európai hegemonia – a császárság megszerzéséről ekkor természetesen még nincs szó –, körvonalazódik a félsziget egyesítésének a lehetősége is.

A királyi trón öröklése viszont – ami később a külpolitikai fejezetek legfontosabb pontjait alkotja – ekkor még inkább belügy. Az általános örökös Johanna és férje. Viszont a hercegnő egészségi állapota szükségessé tesz egy kitétel: a leendő királynő távolléte vagy egyéb *akadályoztatása* esetére a kormányzást Ferdinándra bízza.^[44]

A Trastámarák (és a Habsburgok) családi politikájának sikerét tükrözi, hogy I. Károly 1519-ben V. Károly néven császár és fél Európa ura lesz. Végrendeletében e birodalom sorsáról kell intézkednie. Így nála az öröklési ügyek alkotják a végrendelet külpolitikai részének magvát. 1554-ben már nincs arra mód, hogy a császári trónt fiának, Fülöpnek biztosítsa. Így erről szó sem esik. Országainak két csoportjáról, a spanyol korona országairól és a burgund-német-alföldi tartományokról rendelkezik. Külön, több szempontból is érdekes fejezetek intézkednek két észak-itáliai birtoknak, Milánónak és Piacenzának a sorsáról.

Az általános örökös természetesen fia, Fülöp, aki épp a végrendelet fogalmazásának

időpontjában, 1554 júniusában köti második házasságát Angliában Tudor Máriával. E házasság a császár számára nemcsak a katolicizmus angliai helyzetének megerősítése és szövetségi politikája szempontjából tűnik fontosnak, de nagy szerepet szán az ebből születendő utódoknak a Fülöpre hagyományozandó tartományok között már ekkor érezhető feszültség feloldásában. Eszerint míg a spanyol korona országait Fülöp első, portugál házasságából született fia, Károly örökölné majd, a második, angol házasságából származó legidősebb fiú- vagy ennek hiányában leánygyermek örökölné a német-alföldi országcsoportot, mert „... ez megfelel Urunk és Istenünk szolgálatának, és a Szent Katolikus Vallás érdekeinek, és a kereszténység általános békéjének, és ellenségeivel, a hitetlenekkel szembeni ellenállásnak, és minden országunk, államunk és uradalmunk megóvásának, gyarapodásának és megőrzésének, a kasztíliai és aragón koronának éppúgy, mint az említett Német-Alföldnek és a többinek, minden alattvalónk békéjének, nyugalmanak, gyarapodásának és megelégedésének ...” [45]

Az indoklás első részének fordulatai sem csupán frázisok, hanem Károly egész politikájának lényegét alkotják: Isten szolgálata, a keresztények közötti béke, a hitetlenek és az eretnekek elleni harca uralkodásának legfőbb, többször hangoztatott, cselekedeteit mozgató – és mint láttuk, részben már Izabellánál is hangsúlyos helyen említett – céljai. [46] A keresztények közötti béke biztosítása az, amit Károly a császárság középkori eszményének hordozója (felélesztője?) hozzátesz az öröklött tanácsokhoz.

A károlyi legitimációs elképzelések vizsgálata miatt fontos számunkra Milánó kérdése is. Az észak-itáliai hercegség élére már 1546-ban fiát, Fülöpöt állította. Halála előtt a közvélemény előtt igyekszik megmagyarázni tettének indítékait, és egyben megerősíti fiát e stratégiai fontos területek birtoklásában. Érvei a következők:

– Milánó utolsó ura, Francesco Sforza utód nélkül halt meg. Miután ő is császári investitúra alapján gyakorolta a hatalmat, az investitúra joga visszaszállt a császárra.

– Milánó bizonytalan helyzete veszélyezteti az itáliai és a keresztények közötti békét, felkeltvén szomszédai és távolabbi államok étvágyát is.

– A hercegségnek nincs elég ereje, hogy megvédje magát.

– És végül egy érdekes, Izabella és egyben Vitoria érvelésére emlékeztető indoklás a margón: „... figyelembe véve, hogy az említett állam fenntartása sokba került már a mi kasztíliai és aragón koronánk országainak, és sok különböző helyről származó alattvalónk halt meg és ontott vért védelméért.” [47]

Jogos tehát, hogy bölcs és tapasztalt főembereivel történt tanácskozás után fiát tette meg a hercegség urává, és e döntését újra megerősíti, felszólítván minden alattvalóját annak elfogadására. [48]

Piacenzával más a helyzet. Ennek birtoklásáért a pápasággal került összeütközésbe Pier Luigi Farnese, III. Pál pápa fiának, Piacenza előző urának halála miatt. S bár ő nem volt részes a gyilkosságban – annak ellenére, hogy a pápa ezzel vádolta –, halála előtt szeretné megnyugtanni a lelkiismeretét és kibékülni a pápasággal. Ezért utoljára arra szólítja fel, hogy vizsgálta ki alaposan az esetet, és ha „nem tarthatjuk meg (ti. Piacenzát – F. J.), és nem hagyhatjuk örököseinkre, és nem tarthat az előbb említett milánói államhoz sem, adják azt vissza a római egyháznak.” [49]

Így a végrendelet. Érdekes azonban számba venni a feltűnő hiányokat is. Nem esik szó a török elleni harcról. Talán, mert erről kimerítően beszélt az 1548-ban fiához írt instrukcióiban? Nem említi az afrikai hadszínteret. Talán, mert az 1541-es vereség után ez

elvesztette a jelentőségét a császár szemében? Amerikát csak címei között és a kasztíliai korona országainak örökülhagyását tárgyalva említi. Logikus: 1519-ben megtörtént az inkorporáció. Amerika sorsa ettől kezdve összekapcsolódott Kasztíliáéval. Számára ekkor Európa és ezen belül is országainak jövője a fontos.

II. Fülöp politikai elképzelései szempontjából szintén az örökléssel kapcsolatos rendelkezések a legfontosabbak. Ő is két országcsoportot említi: a spanyol korona országait és Német-Alföldet. Ez, mint tudjuk, a Tudor Máriától születendő gyermekek hiányában a II. Fülöp által szabadon örökíthető tartományok közé került, viszont már majd három évtizede a birodalom legválságosabb területe volt. Fülöp halála előtt apja elképzeléseihez visszanyúlva igyekezett biztosítani a békét.

Bár általános örökössé fiát, Fülöpöt tette, oszthatatlannak nyilvánítva az öröklendő területet, nyitva hagyott egy kiskaput is. Vagyis utódja „... életében semmit sem idegeníthet el az említett királyságokból, uradalmakból és államokból, nem oszthatja meg őket sem fiai, sem más személyek között, kivéve ha Urunk nagyobb szolgálata, és a közbéke tisztelete, és ezen országok lecsillapítása és mind ezen (ti. Spanyolország – F. J.), mind a német-alföldi állam jobb kormányzata számára ezt látná jónak ...” [50] Kondicíliumában már az elidegenítés módját is meghatározza: mindezen fent említett okok miatt „hasznos azt hozományként és feudumként az említett hercegnőnek (Izabella Klára Eugéniának – F. J.) adni.” [51] E cselekedetével a fenn vázolt politikai cél mellett kedvelt leánya sorsát is biztosítva láthatta. Ugyanakkor a tartományok birtoklására vonatkozóan feltételeket is szab. Német-Alföld olyan hozományként és hűbértokként kapott területként kezelendő, amelynek hűbérura a spanyol király, akinek kezébe a házastársának – Izabella Klára Eugéniának és Albert főhercegnek – ünnepélyes esküt kell letenniük, megfogadván, hogy a katolikus hitet el nem hagyják, és országukat a spanyol korona részeként kormányozzák. Utódaik csak a spanyol király hozzájárulásával köthetnek házasságot. Alattvalóik pedig – a kelet- és nyugat-indiai kikötők kivételével – szabadon hajózhatnak és kereskedhetnek a spanyol korona valamennyi országában. [52] Ez utóbbi kitétel háttérében részben a kereskedelmi monopólium fenntartásának igénye, részben az „eretnekség” terjedésétől való félelem állhatott.

Fülöp uralkodása idején a másik országcsoportban is jelentős változás történt: 1580-ban sikerült megszereznie Portugáliát. A bölcs király ezt uralkodása legfontosabb eseményének tartotta, részben személyes portugál szimpátiája miatt, [53] részben azért, mert ezzel teljesült a kasztíliai uralkodók ama vágya, hogy az egész félszigetet uralmuk alatt tudhassák. Végredelele 21. pontja azonban mélyebb okokra is rávilágít. Ebben Portugáliát félszigeten kívüli tartományaival együtt örökre Kasztíliához kapcsolja, mert „... ez felel meg legjobban ezen és azon ország biztonságának, gyarapodásának és jó kormányzatának, a Szent Katolikus Hit terjesztésének és az Egyház védelmének.” [54] Tehát ezzel valósítja meg legjobban a földi hatalom gyakorlásának célját, ugyanakkor legitímálja a tengeren túli hódításokat is. Hasonló okokra vezethető vissza a trón további öröklésének az a feltétele is, hogy a mindenkori uralkodónak – amellet, hogy Spanyolországban kell székelnie, ismernie kell az ország nyelvét és szokásait – régi katolikusnak kell lennie. [55]

Kondicíliumában célul tűzi ki a Habsburg dinasztia két ága családi kapcsolatainak, szövetségének a megerősítését gyermekei házassága révén. Eszerint Fülöpnek Gregoria Maximiliana főhercegnővel, Izabella Klára Eugéniának pedig Albert főherceggel kell há-

[56]

zasságot kötnie.

Ily módon áttekintve a végrendeletek egészét, itt az ideje, hogy levonjuk az ebből adódó következtetéseket. Amellett, hogy a végrendeletből három eltérő egyéniségű uralkodó képe rajzolódik ki, megállapíthatjuk, hogy hagyományaik, bel- és külpolitikájuk egymásra épül, természetes hangsúlyeltolódásokkal, de jellemző hasonlóságokkal. Céljuk, legitimációjuk a hitetlenek ellen, a térítésért, a keresztény egységért, később a katolicizmus győzelméért vívott harc. Izabellára az első kettő, Károlyra az első három, Fülöpre az első kettő illetve a negyedik a jellemző.

Világi programját tekintve Izabella célul tűzi ki Kasztília megerősítését Amerikával. E programot V. Károly végrehajtja, a továbbiakban viszont figyelme középpontjában az európai politika, majd a spanyol korona helyzete áll. Ezt célozza angol szövetsége, illetve a Német-alföld leválasztására tett kísérlete is. E politikáját folytatja fia, II. Fülöp részben szintén a Német-alföld leválasztására tett kísérlettel, részben pedig Portugália Kasztíliához kapcsolásával. Ezzel egyben elérni látta legfőbb célját, a katolicizmus terjesztését a kiterjedt gyarmatbirodalomban, másrészt viszont éppen ezzel az ideológiával látta igazoltnak eddigi és további (közös) hódításaikat.

A belpolitika az e célok eléréséhez szükséges erőforrások előteremtését és a belső békét kellett hogy biztosítsa.

A hit terjesztéséért vívott harc, az igazságos uralkodás, mint cél nem került tehát szembe az uralkodónak, mint embernek legfőbb, transzcendentális céljával: saját lelki üdvé biztosításával. Sőt, épp azt erősítette. Így az e végrendeletből ki bontakozó királyi eszmény egybe esik a katolikus, és ezen belül is a spanyol koraújkori királyeszménnyel.

[57] És ezt erősíti – legalábbis elméletben – Amerika meghódítása is.

JEGYZETEK

- [1] A szövegek lelőhelyei: Walsh, William Thomas: Isabel de España, Santander, 1938. Függelék, 605–639. old.; Testamento de Carlos V, Ed. Manuel Fernández Alvarez, Madrid, 1980., 1–113. old.; Testamento de Felipe II, Ed. Manuel Fernández Alvarez, Madrid, 1980., 1-107. old. [\[vissza\]](#)
- [2] Jól jellemzi ezt, hogy az az V. Károly, aki burgund-német-alföldi hagyományokkal, francia anyanyelvűként került a spanyol trónra, végrendeletét spanyolul, Izabella testamentumának formáját és tartalmát követve írja, sőt helyenként egész passzusokat vesz át belőle.
A Katolikus Királyok elképzelései közötti különbség vizsgálatára a jelen keretek nem alkalmasak, annál is kevésbé, mert – tudomásunk szerint – Aragóniai Ferdinánd nem készített a szakirodalom által is számon tartott végrendeletet. [\[vissza\]](#)
- [3] Manuel Fernández Alvarez: Bevezetés II. Fülöp végrendeletéhez, VIII. old. [\[vissza\]](#)
- [4] L. 3. jegyzet [\[vissza\]](#)
- [5] Izabella: 609. old. [\[vissza\]](#)

- [6] Károly: 9–11., 49. old. [\[vissza\]](#)
- [7] Fülöp. 19–21. old. [\[vissza\]](#)
- [8] Izabella: 610–611. old.; Károly: 7. old.; Fülöp: 11. old. [\[vissza\]](#)
- [9] Izabella: 605–608. old.; Károly: 1–3. old.; Fülöp: 1–3. old. [\[vissza\]](#)
- [10] Izabella: 610. old. [\[vissza\]](#)
- [11] Izabella: 637. old. [\[vissza\]](#)
- [12] Károly: 7. old. [\[vissza\]](#)
- [13] Károly: 51–53. old. [\[vissza\]](#)
- [14] Károly: 5–7. old.; Fernández Alvarez Bevezetés, XIV. old. [\[vissza\]](#)
- [15] Fülöp: 3, 13–15., 57. és 81–85. old. [\[vissza\]](#)
- [16] Fülöp: 7–9. old. [\[vissza\]](#)
- [17] Fülöp: 91–95. old. [\[vissza\]](#)
- [18] Fülöp: 51. és 85–89. old. [\[vissza\]](#)
- [19] Izabella: 611. old. [\[vissza\]](#)
- [20] Izabella: 620–622. old. [\[vissza\]](#)
- [21] Fülöp: 45–47. old. [\[vissza\]](#)
- [22] Izabella: 616–617. old. [\[vissza\]](#)
- [23] Károly: 15. old. [\[vissza\]](#)
- [24] Izabella: 622. old.; Károly: 25. old. és Fülöp: 21–23. old. [\[vissza\]](#)
- [25] Mercedes concedidas: Izabella: 611. old.; Károly: 15. old.; Fülöp: 27. old. Alcabalas, tercias, pechos y derechos: Izabella: 615–616. old.; Károly: 11 – 13. old.; Fülöp: 25. old. Juros de por vida: Izabella: 617– 618. old.; Károly: 17. old.; Fülöp: 29. old. Juros al quitar: Izabella: 617-618. old.; Károly: 17. old.; Fülöp: 29. old. [\[vissza\]](#)
- [26] Izabella: „... de mi propio motu, e cierta ciencia e poderío Real absoluto, de que en esta parte quiero usar e uso, revoco, caso e anulo, e doy por ninguno e de ningún efecto ...” 612., 614., 616., 617., 635. old.
Károly: „... de nuestro propio motu, cierta \$ien\$ia, y poderío real absoluto, de que en esta parte queremos usar y usamos, como Rey y Soberano Señor, no reconociente en lo temporal superior en la tierra, revoco, caso y anulo y doy por ninguna y de ningún efecto y valor ...” 13., 15., 85. old.
Fülöp: „... de mi propio motu, cierta sciencia y poderío real absoluto, de que en esta parte quiero usar y uso como Rey y Soberano Señor no reconociente en lo temporal superior en la tierra, revoco, quasso y anullo y doy por ninguna y de ningún valor y efecto ...” 25., 59. old. [\[vissza\]](#)
- [27] Fülöp: 29-31, 77. old. [\[vissza\]](#)
- [28] Izabella: 625. old. [\[vissza\]](#)
- [29]

- Károly: 19, 27. old. [\[vissza\]](#)
- [30] Károly: 97, 99. old. [\[vissza\]](#)
- [31] Fülöp: 31–33. old. [\[vissza\]](#)
- [32] Izabella: 625. old. [\[vissza\]](#)
- [33] Károly: 25. old. [\[vissza\]](#)
- [34] Fülöp: 33. old. [\[vissza\]](#)
- [35] Izabella: 626–627. old. [\[vissza\]](#)
- [36] Károly: 19. old. [\[vissza\]](#)
- [37] Fülöp: 33. old. [\[vissza\]](#)
- [38] Károly: 11. old. [\[vissza\]](#)
- [39] Izabella: 625. old. [\[vissza\]](#)
- [40] Izabella: 622–623. old. [\[vissza\]](#)
- [41] Izabella: 628. old. [\[vissza\]](#)
- [42] Fodor Judit: La teoría política española del siglo XVI y la legislación de las Indias, Acta Histórica, Szeged, 1989, 19–33. old. [\[vissza\]](#)
- [43] Izabella: 619-620, 618-619, 634. old. [\[vissza\]](#)
- [44] Izabella: 623–625. old. [\[vissza\]](#)
- [45] Károly: 31. old. [\[vissza\]](#)
- [46] José Antonio Maravall: Carlos V y el pensamiento político del Renacimiento, Madrid, 1960. [\[vissza\]](#)
- [47] Károly: 71. old. [\[vissza\]](#)
- [48] Károly: 69–73. old. [\[vissza\]](#)
- [49] Károly: 61. old. [\[vissza\]](#)
- [50] Fülöp: 41. old. [\[vissza\]](#)
- [51] Fülöp: 75. old. [\[vissza\]](#)
- [52] Fülöp: 99-102. old. [\[vissza\]](#)
- [53] Fernández Alvarez Bevezetés, XXVI. old. [\[vissza\]](#)
- [54] Fülöp: 23. old. [\[vissza\]](#)
- [55] Fülöp: 45–47. old. [\[vissza\]](#)
- [56] Fülöp: 71–73. old. [\[vissza\]](#)
- [57] Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése, Budapest, 1987., 39., 41. old.; Jean Bodin: Az államról, Budapest, 1987., 45., 238. old.; Fodor Judit: Pedro Calderón de la Barca *Az élet álom* c. drámája, mint a XVII. századi spanyol államelméletek összefoglalása, Kézirat. [\[vissza\]](#)

TÓTH ÁGNES

Ferences barátok az indiánok gyógyító tevékenységéről

Felső-Kaliforniában a XIX. század elején [*]

„A gyarmatok lakosságának, indiánok és spanyolok millióinak egészsége, nagy térségeken, három évszázadon keresztül a missziók orvosi tevékenységétől függött” – írja Maria Carmen Sánchez Téllez a missziók orvosi tevékenységéről szóló monografikus munkáját megelőlegező cikkében. (Maria Carmen Sánchez Téllez: La medicina misionera en Hispano-América y Filipinas durante la época colonial. *Estudios de Historia Social y Económica de América*. Revista de la Universidad de Alcalá. Alcalá de Henares, No. 6./1990 p. 33)

Valóban – a hivatalos orvoslás személyi és tárgyi feltételei hiányában – ahol missziók és redukciók működtek, az atyák kényszerültek a lakosság egészségének gondozására. Ezt azonban szakmai felkészültségük és anyagi lehetőségük korlátai következtében, egyedül ők sem végezheték volna eredményesen az indián őslakosság gyógyító embereinek tudása, tapasztalata nélkül.

Hogyan látták a misszionáriusok az indián gyógyítók tevékenységét?

Felső-Kalifornia 19. sz. eleji viszonyaira jó képet ad egy forrás – a spanyol udvar által 1812-ben kiadott és a gyarmatokon terjesztett kérdőívre („Interrogatorio”) adott „válaszok” gyűjteménye. A kérdőívet eredetileg a gyarmatok adminisztrációjának jobbítása céljából adták ki – de rengeteg etnográfiai anyag gyűlt össze a válaszokban.

Kalifornia esetében azért is nagy jelentőségű e forrás, mert nemcsak a missziókban élő, megkeresztelkedett indiánok életét írják le a velük együtt élő atyák, hanem a távolabb, eredeti közösségükben, eredeti társadalmi körülményeik között élő, még pogány indiánokét is, akik a spanyol s főleg később az amerikai gyarmatosítás után vagy teljesen eltűntek, vagy óriási mértékben megváltoztak.

Az „Interrogatorio” kérdéseire 1813 és 1815 között a felső-kaliforniai missziók közül 18 felelt. Kettőt, a San Francisco Solanót és San Rafaelt később alapították, és csak egy nem válaszolt, a La Purísima.

Az „Interrogatorio” egy pontja konkrétan az indián orvoslásra kérdez rá, de számos utalást találunk más kérdéseknél is, így például ott, ahol babonákról, bálványimádásukról, ún. rossz szokásikról kívánnak tájékozódni.

A 15. kérdésen belül a következő alkérdések szerepelnek: 1. Mivel falvaikban nincsenek orvosaik, milyen módon gyógyítják betegeiket?

2. Amennyiben az indiánok gyökereket, kérgeket, leveleket használnak, (a barátok) írják le a nevüket és használati módjukat.

3. Alkalmaznak-e érvágást, hashajtó és hánytató szereket, illetve milyeneket, és milyen hatóanyagokat tartalmaznak?

4. Termál vizekben – amelyekben Amerika bővelkedik – vesznek-e fürdőt, és milyen betegségeket gyógyítanak vele?

5. Melyek a domináns betegségeik, múlóak-e vagy krónikusak?

6. Milyen a születési és halálozási arányszám?

Az első kérdésre, hogy orvos hiányában hogyan gyógyítanak, a válasz általában azzal kezdődik: „Mi, missziós barátok, a lehető legnagyobb gonddal látjuk el őket, szerezzük be a legszükségesebb gyógyszereket.” Igyekeznek – jogosan – missziós tevékenységük jelentőségét, hasznos voltát bizonyítani, hangsúlyozni. Gyakori azonban a válaszokban az indián gyógyító emberek említése és legtöbbször a tudatlanságuk felhánytorgatása. Például: Van közöttük – úgymond – néhány „éles elméjű” neofita, akik meggyőzik a többieket, hogy ők értenek ahhoz, hogyan kell beteget gyógyítani, vagy: „ezek a szegény ördögök nem értenek a gyógyításokhoz ...”, „kuruzslóik alkalmaznak gyökereket, füveket, kérgeket, anélkül, hogy meg tudnák indokolni miért éppen azt alkalmazzák.” „Néhány öreg magát orvosnak nevezi, akik bizonyára a tudatlanság iskolájában doktoráltak.” Gyakori, hogy boszorkánynak, varázslónak titulálják az indián gyógyító embereket, akik becsapják az indiánokat, csakhogy minél több gyöngyöt és egyéb értékes tárgyat szerezzenek.

A következő két kérdésre, a gyógynövények és egyéb gyógymódok használatára vonatkozó válaszok is gyakran ebben a modorban születnek: Az indián gyógymódokat álnok, csaló praktikáknak minősítik. „Szinte minden válaszban szerepel a kiszívás módszere, amikor az indián gyógyító kiszívja a fájó testrészt, s néha előzőleg szájába vagy kezébe rejt egy apró követ, csontot, szőrszálat vagy tollat, hogy bemutassa, kiszívta a betegség okozóját. „Énekelnek, táncolnak, gesztikulálnak”, „ezer grimaszt vágnak a betegnek, hogy babonás kúráik hatását fokozzák, s addig folytatják, amíg meg nem ölik a beteget” – írják a páterek. Elítélik az indián gyógyítók szertartásait, bár a barátok maguk is éltek pszichikai eszközökkel: mielőtt a betegek kúrálásába kezdtek, elmondtak (esetleg együtt a beteggel) egy imát, hogy megnyugtassák és a gyógyulás reményét plántálják a beteg lelkébe.

Gyakran teljesen kétségbe vonják az indián gyógyítók tudását. San Diegóban így írnak: „Nincs más gyógymódjuk, csak amit a misszionáriusoktól vagy más fehérektől eltanultak, s bár sok gyógynövény van a vidéken, nem használják, soha nem is használták azokat.” Santa Cruzban írják: „Nem fedeztük fel, hogy bármilyen gyógyszerük lenne betegségeikre. Ha megbetegednek, nem vesznek semmit igénybe, hacsak maga az anyatermészet nem siet a segítségükre. A halált, születést egyaránt meglehetősen közömbösséggel fogadják.”

San Juan Bautistában elmondják, hogy az indiánok nem szoktak gyógyszereket használni. Santa Clarában leírják, hogy nem alkalmaznak gyógyszert (hashajtót, hánytatót).

Am valószínűleg csak meghatározás kérdése, mit tartanak gyógyszernek, mert gyakran ezeket a negatív véleményeket aztán az indiánok által használt gyógynövények, főzetek felsorolása követi. Kijelentik, hogy nem alkalmaznak érvágást, de leírják, hogy ha fájalmuk van, éles kővel felvágják a fájó részt és kiszívják.

A gyógyítók és gyógymódok megítélését azonban nemcsak lekicsinylés és lenéző modor jellemzi. Az atyák jó része tárgyyszerű leírást ad, sőt elismerőt is, bevallva saját tudatlanságát. Többen elismerik, hogy az indiánok „eret nem vágnak, de a kiszívás hasonló eredményt hoz”, s hogy az érvágásnak megfelelő műveletük az éles kővel vágott seb kiszívása. Elismerik továbbá, hogy bár ők maguk, a misszionáriusok igyekeznek ellátni az indián lakosságot, azok mégis szívesebben fordulnak varázslóikhoz, illetve „elfogadottabbak az ő gyógymódjaik”. „Még most is, már megkeresztelkedve is, alkalmazzák eredeti gyógyszereiket” – panaszkodnak. Olykor az atyák a gyógymódok eredményességét is elismerik. San Carlos misszióban, a vágott seb kiszívásáról írnak például: Ez az „operáció csodákat művel velük”.

Néhányan részletesen leírják az indiánok által használt gyógyszereket, illetve gyógymódokat. Felsorolják a felhasznált gyógynövényeket, leírják azok indián nevét, s ha van, spanyol megfelelőjét. (Hichis – mangrove, Cuta – bodza, Hial – szömörce) Az indiánok gyógyszereit ugyan szemfényvesztésnek tartják, de többen elismerik, hogy használnak. San Luis Obispóban írnak: gyógyszereik nagy része „csalás ugyan, de jó”. San Antonióban: „Bizonyos ... hogy mindenre van gyógyszerük, s meglehetősen hatásosak.” Gyakori, hogy egyszerűen megemlítik: „ismernek gyökereket, fakérgeket, leveleket”, de hozzátézik, hogy „a nevüket nem ismerjük”; „hánytató, purgáló szereik vannak, de nem ismerem, mit kevernek bele”. „Keveset vagy semmit sem tudunk a növények tulajdonságairól.” San Carlos misszióban egyenesen azt írnak, hogy lehetetlen megtudni egy bizonyos gyökér nevét, amellyel a vérhast gyógyították eredményesen. Sem a lelőhelyét, sem a nevét nem árulták el az indiánok, akik általában igyekeztek a növények titkát megtartani. Így írta a San Luis Rey-i misszió válaszó barátja: „Gyógymódjaiknál... én, aki a misszió alapításától (1798) köztük élek (kb. 15 éve), amit „holt biztosan tudok – a barát itt egyenesen önkritikus –, az a tudatlanságom az ő babonás praktikáikat illetően. Semmit sem árulnak el, kivéve, amit már nem tudnak letagadni.” San Buenaventurában írnak, hogy a kuruzsló kitér a válasz elől a növények hatóanyagát illetően azzal, hogy apjától vagy valamelyik öregtől hallotta, hogy ezek és ezek a füvek jók, s nem árul el többet. San Luis Obispóban írnak, hogy idővesztésig gyógyító embereiket gyógymódjaikról kérdezni, mert tudásukat csak saját fiaiknak adják át.

Az indián gyógyítók, varázslók valóban igyekeztek megtartani titkaikat, részben a hagyományaikat felszámolni akaró misszionáriusok elől, részben pedig eredeti közösségükben e tudás hagyományosan is csak néhány, erre hivatott, beavatott ember privilégiuma volt. Titkuk őrzésének, titkos működésüknek meg éppen előmozdítója az atyák bizalmatlansága volt pogány szokásaikkal szemben, amiről igyekeztek mindenáron leszoktatni őket.

Néha azonban nem alaptalanul. Az indián orvoslás terén elsősorban a sebek kiszívásáról és a forró fürdők és az izzasztó kunyhók használatáról igyekeztek a barátok lebeszélni őket, általában veszélyes voltára hivatkoztak. Santa Barbarában írnak: „a leggyakoribb gyógymódjaik a legveszélyesebbek, mert kellő elővigyázatosság nélkül alkalmazzák.” A sebek kiszívása a Santa Inés-beliek szerint a mindent gyógyító kúrájuk, a test lágy részeinél, vagy a szem környékén sokszor többet árt, mint használ.

Ugyanakkor elismerik például, hogy a termál forrásban való fürdéssel bőrbetegségei-

ket látható módon eredménnyel kezelik. San Carlosban írják, hogy megpróbálták le szoktatni őket az izzasztó kunyhó használatáról, de végül azt tapasztalták, hogy mindenféle bőrbetegség terjedt el hiányában.

A születési és halálozási számokról írva egyöntetűen a halálozási számok túlsúlyáról számolnak be. Az egyik, egyben domináns, sok halált okozó betegség a vérbaj, aminek a rovására írják a halálozási arányszám túlsúlyát. Soledad misszióban egyenesen a lakosság kipusztulásától tartanak, ha nem találnak rá megfelelő gyógyszert. San Jóséban a barátoknak „úgy tűnik, az indiánok visszafogják a születéseket.” San Miguel misszióban beismerik, hogy „a missziós időszak elején a születések száma meghaladta a halálozásét”, s fokozatosan billent át a mérleg. Gyakran írják, hogy szomorúságukra, depressziójukra nem találnak orvosságot.

Türelem, türelmetlenség kérdését nagymértékben befolyásolta a misszionárius barátok személye, személyisége. Alapvető hozzáállásukat viszont meghatározta: azért jöttek az Újvilágba, hogy a keresztény hit számára újabb lelkeket hódítsanak. S mivel az indián gyógyító ember többnyire maga a varázsló volt, s szertartásait, gyógymódjaikkal együtt, a barátok a bálványimádás körébe sorolták, mindegyiket felszámolandónak, kiirtandónak ítélték. Ebből is fakadt elutasító, lebecsülő magatartásuk az indián gyógyítókkal, részben gyógymódjaikkal szemben.

A mindennapi életben az egymásrautaltság feloldhatta a bizalmatlanságot, vagy a kényszerhelyzet is kialakíthatott valamiféle kompromisszumos egyensúlyt, elfogadva egymás gyógymódjait. Befejezésül egy epizód, ez utóbbiak érzékeltetésére: Junípero Serra páter, akit *Kaliforniák Atyjájá*-nak neveztek, és aki Felső-Kalifornia első kilenc missziójának alapítója volt, újabb misszió telepítésére alkalmas helyet keresve, egy expedíció során, annyira szenvedett hosszú évek óta elfekélyesedett lábától, hogy öszvérekre kötött hordágyon vitték. Az expedícióban Dr. Prat, az összes misszió és erőd egyetlen hivatalos orvosa is részt vett, de nem tudott segíteni rajta. Végül az expedíció indián öszvérhajcsára sietett a segítségére, mégpedig sikerrel, azzal a kenőccsel, amellyel az öszvéreit kezelte.

JEGYZETEK

[*] Köszönettel tartozom a UCI (University of California, Irvine) Department of History, Department of Anthropology és Department of Spanish and Portuguese tanárainak, személy szerint Jaime Rodrigueznek, Steven Topicnak, Duane Metzguernek és María Herrera Sobeknek segítségükért, hogy támogattak az anyaggyűjtésben. [\[vissza\]](#)

FISCHER FERENC

„Dél-Amerika poroszai”

(A CHILEI-NÉMET KATONAI KAPCSOLATOK, 1885-1914)

A legolvasottabb chilei napilap, az El Mercurio egyik 1910. júniusi számának „A porosz uniformis a hadseregünkben” című írása jelentős vitát váltott ki a chilei közvéleményben. Chile párizsi nagykövete ugyanis arról számolt be, hogy az antant országokban tartózkodó chilei tisztek gyakori bántalmazásoknak, gúnyolódásoknak voltak kitéve, mivel uniformisuk szinte minden részletében megegyezett a császári német tisztek egyenruhájával. A francia szimpátiát tükröző írás számos konkrét esetet sorol fel. Így például azt, hogy az angol és francia tisztek ironikusan azt kérdezték a chileiektől: „Miért viselnek önök német uniformist? Chile talán német gyarmat?”

Az 1880-as évekig a chilei katonák egyenruhája a francia katonai tradíciókat követte. A múlt század utolsó éveitől azonban Chilében, majd Dél-Amerika más országaiban is a franciát nem tolerálva, majd azt teljesen kiszorítva egyre erősödött a német katonai befolyás. A kortársak e folyamatot „*prusificación*”-nak, „*Germanisierung*”-nak nevezték, melynek eredményeként a chilei katonákon megjelent a porosz–német egyenruha is. 1899-ben először a nagy tradíciójú santiagói kadetiskola, az Escuela Militar növendékei viselték a porosz uniformist, majd 1900-ban néhány egységnél bevezették a hegygel díszített porosz sisakot, az úgynevezett „*Pickelhaube*”-t, amely évtizedekig a dél-amerikai német katonai befolyás szimbóluma lett, s amely a chilei katonákat külsőleg olyannyira hasonlóságot tett a porosz tisztekhez, hogy a gyakorlatlan szem nem is tudott különbséget tenni közöttük. Ezért fordulhattak elő olyan esetek, amilyenekre a Mercurio cikkírója is felhívta a figyelmet.

Amikor közvetlenül az első világháború kitörése előtt II. Vilmos öccse, Heinrich herceg három hatalmas német csatahajó kíséretében Chilébe látogatott, büszkén számolhatott be a „Kaisernek” írt útibeszámolójában arról, hogy a Santiagóban tartott „díszszemlét a tempelhofi mező egyik parádéja miniatűr kiadásának is nevezhetnénk. Ennek utánzása, a kaszárnyái élet és a szolgálat, a tisztek, az altisztek és a legénység magatartása nemcsak hogy megfelelnek a mi szokásainknak, hanem azok mélyen beleivódtak a chilei nemzetbe ... a militarizmus rendkívül értékes összekötő’ kapocs Chile és Németország között.” Az I. világháború előtt Chilében tevékenykedő vagy oda látogató német és külföldi tisztek és diplomaták is egyöntetűen úgy vélték, hogy az andesi országban egy „miniatürizált” – spanyolul beszélő – porosz hadsereg jött létre, és hogy még a japánok sem vitték odáig az utánzást, mint a chilei katonák. 1914 előtt a bolgárokat a „Balkán poroszai”, a japánokat a „Távol-Kelet poroszai” jelzővel illették. A chileiekről pedig az a mondás járta akkoriban, hogy ők „Dél-Amerika poroszai”.

Bár az I. világháború idején éles viták folytak a chilei kormányzati tényezőkön belül a

„germanofil” illetve a „frankofil-anglofil” irányzatok között, mégis a chilei hadsereg tisztjeinek többségénél oly erős német szimpátia élt, hogy azokat (például a sajtóban is) nyíltan kifejezésre juttatták. Nem utolsósorban *a chilei hadsereg Németország iránt érzett megingathatatlan rokonszenve biztosította azt, hogy Chile az antanthatalmak nyomása ellenére is semleges maradt az I. világháborúban.* Franciaország az 1920-as években a Versailles-i szerződés szigorú rendelkezéseit is fel kívánta használni arra (a 179. paragrafus például megtiltotta katonai instruktorok külföldre küldését), hogy visszaszerezze katonai befolyását Chilében (és Dél-Amerika más országaiban). Ezek a próbálkozások azonban kudarcot vallottak. (Az I. világháború előtt a chilei tisztikar mintegy negyede töltött hosszabb-rövidebb időt a porosz hadseregben.) A Versailles-i szerződés tiltó cikkelyeit kikerülve a 20-as évek végén a chilei hadsereg, sőt az 1927-ben újonnan felállított csendőrség (carabineros) ismét német tiszteket szerződtetett, és egyértelműen egykori tanítómesterét, kiképzőjét („*Drillmeister*”) tekintette példaképének. A második világháborús német katonai vereség, majd az Amerikai Egyesült Államok fokozódó katonai aktivitása ellenére *a több mint fél évszázados porosz–német katonai befolyás oly erős gyökereket eresztett Chilében, hogy a XX. század második felében is megőrizték a porosz–német katonai tradíciókat. Napjaink chilei hadserege néhány egységének díszegyenruhái, a nemzeti ünnepeken tartott díszszemlék továbbra is a századfordulón rendszeressé vált katonai parádéokra emlékeztetnek.* A porosz hadseregmodell átvételének eredményeként a chilei katonák „óporoszok vak- és vasfegyelemmel beoltva meneteltek”, fejükön „Pickelhaube”-vel, porosz egyenruhában és díszlépéssel, kezükben Mauser-puskával, spanyolra fordított német katonaindulókat énekeltek, miközben a lovasság a Krupp-cég ágyúit vontatta.

A chilei–porosz katonai kapcsolatok gyors fejlődésére, elmélyülésére a kedvező feltételrendszert az első világháború előtti nagyhatalmi rivalizálás, illetve a dél-amerikai államok közti határviták, a regionális versengés összekapcsolódása, egymásra hatása teremtette meg. Dél-Amerika országainak történelme ugyan bővelkedett polgárháborúkban, államcsínyekben, de az államközi háborúk inkább kivételnek számítottak. A szubkontinens következményeit tekintve legjelentősebb konfliktusa, háborúja 1879–1883 között zajlott le. A köztudatban *csendes-óceáni, illetve salétromháborúként ismert összecsapás vitathatatlan győztese Chile volt. A chilei haderők legyőzhetetlenségének mítosza ekkor született.* Két, lélekszámban nagyobb északi szomszédját katonailag térdre kényszerítette, s háborús zsákmányként megszerezte Peru (Tacna-Arica) és Bolívia (Tarapaca, Antofogasta) déli tartományait. A 4000 km-nél is hosszabb Chile ekkor érte el jelentős (mintegy 180 000 km²) területnövekedésével új északi határait. A chilei állam a döntően angol, illetve német tulajdonba került salétromüzemek, pontosabban a salétromkiviteli vám révén hatalmas, új bevételi forrásokhoz jutott. Az évtizedekig a salétrom-monokultúrára épülő chilei nemzetgazdaság a fegyverrel birtokba vett Atacama-sivatag bevételeitől függött. A *salétromexport* hatalmas tételeit a nitráttartalom miatt különösen az európai földművelés, majd az I. világháború előtti fegyverkezési lázban egyre inkább a löporgyártás használta fel. *A porosz földbirtokosok és a német hadiipar Chile e termékének legfontosabb vásárlója lett.*

A salétromháborút megelőzően Dél-Amerikában egy „vertikális balance of power” állt fenn. Az Andok nyugati oldalán Chile, Peru, Bolívia, míg a keleti oldalán Argentína és Brazília képezett egy sajátos „függőleges hatalmi egyensúlyi rendszert”. *A chilei győzelem azonban hegémén szárazföldi és tengeri hatalommá tette Chilét Dél-Amerika csendes-óceáni partvidékén, miközben a háborús vereségébe belenyugodni nem tudó Peru, de különösen Bolívia – amely éppen e háború következtében veszítette el teljes tengerpartját*

– *revansra vágyott.*

Chilének keleti szomszédjával, Argentínával is feszültté váltak a kapcsolatai, ugyanis mindkét ország egyidőben déli irányú expanzióba kezdett. Chile, ez a Cordillerák és az óceán közti keskeny sávra beszorított ország, a 80-as évek végére megtörte az araukán indiánok ellenállását, s ezzel ténylegesen is lehetővé vált számára az ország déli irányú területi növelése, majd ezután főleg német földművesekkel való benépesítése. Argentína Patagónia déli részein ugyancsak megtörte az indián ellenállást, s megkezdődött ezen óriási területek gabona- s állattenyésztő térségekké való átalakítása. Az Andok két oldalán fekvő ország több ezer kilométeres közös határait egy 1881-es szerződés szabályozta, miszerint a határvonalat a „legmagasabb csúcsok” képezik, melyek egyúttal a „vízválasztót” is jelentik. A konkrét határkijelölések azonban azt eredményezték, hogy a Dél-Andok speciális viszonyai miatt eltérő értelmezésekre kínálkozott lehetőség, ugyanis nem minden esetben a legmagasabb csúcsok jelentették egyúttal a vízválasztót is. Valójában az egyre hevesebb határviták háttérében az állt, hogy Chile lehetőséget látott az Andok déli részén a hegrendszer keleti felére történő átjutásra, s így a Patagóniából való részesedésre, kijutva az Atlanti-óceánhoz is. Mindkét állam előtt felsejlett a két óceáni partvidék lehetősége, hisz Argentína is lehetőséget látott arra, hogy a Patagóniához közeli csendes-óceáni partszakaszokat megszerezze. A chilei–argentin rivalizálás, a hegemonisztikus törekvések különösen Chile számára voltak igen fontosak, hiszen egész tengeri forgalma Európával (a Panama-csatornát csak 1914-ben adták át) a Magellán-szoroson át bonyolódott le.

*Chile évtizedeken át fenyegetve, bekerítve érezte magát, s különösen attól tartott, hogy „az ellenségem ellensége az én barátom” ősi koalícióformáló elv alapján egy egymásban „természetes szövetségest” látó perui–bolíviai–argentin „hármasszövetséggel” szemben kell megvédenie megnövekedett nemzeti területét, az új status quot. Ebben a feszült – „Dél-Amerika Elzász-Lotharingiájaként” is nevezett – nemzetközi helyzetben született meg a santiagoói döntés: a két északi szomszédjával szemben ugyan győztesként kikerült haderőt mégiscsak modernizálni és ütőképesebbé kell tenni egy esetleges revans- vagy háromfrontos háború megakadályozására. A hadseregmodell-választás, *Sedán után, Európa új „katonai titánjára”,* a nagy presztízsű porosz hadseregre esett. Személy szerint pedig Emil Körner vezérkari kapitányra, *aki az első lövést adta le Párizsra, majd a berlini „Kriegsakademie” hallgatójaként a későbbi hadvezér és államelnök Hindenburg évfolyamtársa volt.**

Körner kapitány 1885–1891 között a porosz katonai modell újvilági átültetésének első lépéseként az új tisztikar kiképzésére koncentrált erőit. Reformtervei azonban a chilei tisztikar frankofil és konzervatív szárnyának ellenállásába ütköztek. A Chilében már évek óta növekvő belső társadalmi feszültségek 1891-ben polgárháborúba torkollottak. A tét az ország megnövekedett erőforrásai felhasználásának „hogyanja” volt. Balmaceda elnök koncepciózus modernizációs elképzelései fokozatosan saját lábra álló, iparosodó, prosperáló, autonóm fejlődésű Chile képét vázolták fel. A szűk látókörű, az angol tőkés vállalkozókkal szorosan összefonódott, korrupt hazai oligarchia többsége azonban ellene fordult. Miután a „salétromklick” nem tudta a hadsereget az alkotmányos elnök ellen fordítani, ezért a melléjük állt, fellázadt flottával elfoglalták Chile gazdag salétromtartományait. Balmaceda elnök legyőzéséhez azonban szárazföldi hadsereg is kellett. Ezt a feladatot Körner hajtotta végre, aki – a német és angol érdekeknek is megfelelően – elárulta az őt szolgálatába fogadó elnököt. Chile északi sivatagi tartományaiban a volt porosz vezérkari tiszt lett a hadseregszervezés lelke. Pár hónap alatt

„a la Moltke” olyan ütőképes hadsereget állított fel – akkoriban nagy nemzetközi visszhangot keltve –, mely villámháborús módszerekkel a négyszeres túlerőben lévő kormányhadsereg erőit két döntő csatában szétverte.

Körner egyedülálló karrierje valójában ekkortól kezdődött. Már a polgárháború alatt a vezérkar tényleges főnökeként óriási hatalom összpontosult a kezében, majd a győzelem után a hatalomba visszakerült chilei oligarchia azzal jutalmazta szolgálatait, hogy brigád-, majd hadosztálytábornokká léptette elő. A vezérkar mindenható főnökeként a hadseregszervezés elveit ő maga dolgozta ki: a porosz katonai modell átültetéséhez immáron „zöld jelzést” kapott. A tisztogatások eredményeként a gyors poroszosítást ellenző franciabarát, kormányhű erőket eltávolították. Miután Chile saját hadiiparral nem rendelkezett, így a hadseregmodernizáció fő hasznélvezője a német hadiipar lett. Az I. világháborúig terjedő években a Krupp-cég ágyúit, a Mauser-puskák és számos más német hadseregfelszerelés sok száz millió márka értékben – a francia fegyverszállítók kikapcsolásával – gyakorlatilag monopolhelyzetet élveztek.

1894–1902 között a chilei–argentín feszültségek olyan méreteket öltöttek, hogy több alkalommal nem lehetett kizárni a háború lehetőségét sem, melynek tétje nemcsak Patagónia birtoklása, hanem a „dél-amerikai vezető szerep” biztosítása volt, mely valójában az európai nagyhatalmaktól függő „groteszk hegemoniát” jelenthetett csak. *Körner tábornok a chilei „héják”, a „háborús párt” fő szószólója lett. 1894 nyarán Berlinbe utazott, ahol legmagasabb szinten jóváhagyták terveit egy olyan chilei haderő megszervezésére, mely gyors mozgósítási rendszerre építve kétvállra fektetné Peru és Bolívia után Argentínát is. A chilei oligarchia és tisztikar a polgárháborús győzelem után a győzhetetlenség nimbuszában tetszetett. Mivel az idő Chile ellen dolgozott (Argentína lakossága például sokkal gyorsabban növekedett az európai bevándorlás miatt), ezért Körner a porosz hadidoktrinák dél-amerikai interpretálójaként a „preventív háború” tervét propagálta. A múlt század 90-es éveinek „teuton intoleranciája”, az egyre kihívóbb – a II. Vilmos által képviselt – „Weltpolitik” jegyében 1895 nyarán maga a „Kaiser” adta áldását Körner terveire: harminc porosz arisztokrata származású fiatal tiszt, köztük a porosz hadügyminiszter fia kapott engedélyt a porosz vezérkartól kétéves chilei szolgálatra.*

Az I. világháború előtt a Törökországba küldött német katonai missziókon kívül ez volt létszámában és következményében a legjelentősebb. *Körner és „légionáriusainak” megjelenése, ahogy az argentin lapok e porosz instruktorokat nevezték, háborús pánikot keltettek a szomszédos országokban. Bár a német tisztok többsége csak egy évet töltött a távoli országban, mégis ez idő alatt a chilei hadsereg egész szervezete olyan mély átalakuláson ment át, hogy az későbbi fejlődésére is döntő kihatással volt.*

Az európai egyre gyorsuló fegyverkezési verseny óriási piacra talált Dél-Amerikában, s az 1895-ös német katonai misszió láncreakciót indított el. Pár éven belül a dél-amerikai országok hozzáláttak fegyveres erőik modernizálásához, európai katonai missziók szerződéséhez. *Chile volt az első Európán kívüli ország, amely 1900-ban bevezette az általános hadkötelezettséget, s ezt követte Argentína 1901-ben.*

Miközben a chilei–argentín rivalizálás a két országot a gazdasági összeomlás küszöbére sodorta, s eladósodásuk fantasztikus méreteket öltött, az európai hadianyaggyárak óriási profitra tettek szert. *A német katonai tanácsadók a nagy hadianyagmegrendelések propagálói, reklámozói is voltak. Érvényesítették Krupp üzleti alapelvét: „A politikai feszültségeket kihasználni és propagandát csinálni hadianyagok beszerzése érdekében.” A 90-es évektől az Óvilágot a „bewaffnete Frieden”(„fegyveres béke”) és a porosz hadsereg*

alapelve, a „si vis pacem para bellum” jellemezte. *A chilei-argentin – különösen Németország által ösztönzött – rivalizálás az egész szubkontinentet a bizalmatlanság, a kölcsönös félelmek, az intolerancia, és végső soron a kívülről bevitt militarizálódás, az erőpolitika mítoszának irányába terelte. Az európai militarizálódás örvényébe kerülve a dél-amerikai „fegyveres béke” („paz armada”), a kardcsörtetés és a fegyverzaj (ruido de sables y de armas) óriási erőforrásokat vont el ezektől az országoktól.*

A bizalmatlanságból fakadó argentin tengeri és szárazföldi fegyverkezés Brazíliában keltett félelmet, miközben Chile Brazíliát, illetve a Peruvall ellenséges Ecuadort tekintette természetes szövetségeseinek. *A chilei hadsereg már a századforduló előtt olyan presztízsre tett szert, hogy számos latin-amerikai ország chilei katonai missziókat szerződöttetett, és ezzel az áttétellel, a „vía chilena” révén a Krupp-fegyverek oda is eljutottak, ahová nem szerződtek német katonai kiképzőket. Az Andok 3–4000 méteres hágói, illetve az európai nagyhatalmak „vétója” (Németország 1899-ben Argentínába is missziót küldött, s a legkritikusabb hónapokban nem szállítottak elegendő fegyvert, az angolok pedig egyik félnek sem folyósítottak hadihiteleket) a többszöri háborús krízist nem engedték fegyveres konfliktusba torkollni. A feszültség fenntartása és kihasználása igen, de a háború már nem állt érdekében az európai nagyhatalmaknak.*

A chilei „háborús párt” fő szószólója, Körner tábornok tapasztalva, hogy az Argentína elleni katonai expedíció rizikóját Németország nem vállalja, még egy utolsó lépést tett – és ez még a chilei közvélemény előtt sem ismert. A német archívumokban feltárt legújabb források szerint minden valószínűség szerint ezzel a felajánlkozásával meg akarta nyerni II. Vilmos támogatását egy Argentína elleni háborúhoz. Az alkalmat a kínai boxer-felkelés kínálta. Miután 1920. június 20-án a kínaiak megölték az ottani német követet, ez a császári Németországnak lehetőséget teremtett arra, hogy egy „büntető expedíció” ürügyét felhasználva kiszélesítse kínai befolyását. *Az éppen Berinben tartózkodó Körner a chilei vezérkar főnökeként felajánlotta a porosz hadügyminiszternek a 80 000 fős, az Argentína elleni háborúra kiképzett, gyorsan mozgósítható, jól felszerelt chilei haderőt, valamint Kínába szállításukhoz a chilei tengerészet hajóit.* E terv ugyan nem valósult meg, de találónak érezzük azt az értékelést, miszerint a császári Németország Körnert „soha nem szűnt meg olyan tisztnek tekinteni, akit csak »kölcsönöztek« a chilei hadseregnek, és akitől chilei tiszti minőségben várható volt, hogy képes és hajlamos a német érdekek képviselésére gyakran hatásosabban, mint a Reich diplomáciai képviselői.” Az évek folyamán Körner számos magas porosz kitüntetést kapott a chilei német érdekek – elsősorban a fegyvervásárlások – előmozdításáért.

IRODALOM

El Mercurio 1910.1. 21. (Bonn, politisches Archiv des Auswärtigen Amtes–PAAA R 16654)

Die Streit zwischen Argentinien und Chile IN: Kölnische Zeitung 1895. 8. 25. PAAA R 16671

Historia del Ejército de Chile. Tomo XI. Uniformes. Santiago de Chile, 1987.

Schaefer, Jürgen: Deutsche Militärhilfe an Südamerika; Militär- und Rüstungsinteressen in Argentinien, Bolivien und Chile vor 1914. Düsseldorf, 1974.

Quiroga, Patricio–Maldonado, Carlos: El prusianismo en las Fuerzas Armadas chilenas.

- Un estudio histórico 1885–1945. Santiago de Chile, 1988.
- Quesada, Ernesto: La política argentina respecto de Chile, 1895–1898 Buenos Aires, 1898.
- Bonn, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – PAAA R 16640
- Fischer Ferenc: Un ejemplo de una modernización dependiente: las Fuerzas Armadas chilenas y la influencia militar prusiana desde el punto de vista de fuentes Alemanas, según documentos de la marina (1905–1914) IN: IX Congreso Internacionale de Historia de América – AHILA, Tomo III. 721–737. Sevilla, 1992.
- Fischer Ferenc: A chilei hadsereg és a német katonai befolyás (1885–1914) IN: Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae Sectio Scientiae Socialismi Tomus XVI. Szeged, 1979. 3–83

HORVÁTH GYULA

Az intolerancia sajátos megnyilvánulása Mexikóban: a két cristero felkelés

Latin-Amerika XX. századi története bővelkedik az intolerancia megnyilvánulásaiban. A vitás politikai társadalmi problémák megoldására, a válságok „kezelésére” a legkézenfekvőbb eszköznek az erőszak bizonyult. Amire viszont erőszak volt a válasz. Felkelések, forradalmak, puccsok követték egymást, amelyek legtöbb esetben rész megoldást hoztak és a strukturális válsággal küszködő szubkontinens problémáit megoldani nem tudták, csak a politikai hatalom síkján értek el eredményeket. Mexikó sem tekinthető kivételnek az intolerancia szempontjából. Annál is inkább, mert itt zajlott le a kontinens legnagyobb, tömegeket megmozgató, mélyreható változásokat hozó forradalma 1910 és 1917 között, amely a társadalmi össz méretű intolerancia megnyilvánulása volt. Ha a forradalmat tágabb értelemben tekintjük, és a benne mozgó rész folyamatokat is elemezzük, mégis azt mondhatjuk, hogy Mexikó sok tekintetben más, mint a „latin-amerikai átlag”. Itt ugyanis nem egy esetben azt figyelhetjük meg, hogy a hatalmi elit – akár egyes saját köreinek ellenállását is legyűrve – a jelenség (azaz témánk szempontjából az intolerancia) okát képes megszüntetni, kezelni. Ily módon az intolerancia (gazdasági,

társadalmi) okát megszüntetve, mérsékelve, a politikai élet felszínén az intoleranciára toleráns válasz jelenik meg. Jellemző példaként a két cristero felkelést (1926–29 és 1935–39) szeretném elemezni.

Mexikóban 1910 és 1917 között forradalom zajlott le, amely a sajátos mexikói viszonyok között magán viselte a polgári demokratikus forradalom legtöbb ismervét. [1] A forradalom győzelmével új alkotmány született, amely erősen egyházellenes volt. Az egyháztól elvették birtokait. A templomok állami tulajdonba kerültek, az iskolákban laikus oktatást írtak elő stb. A forradalomban hatalomra kerülő burzsoázia egyházellenességét saját tapasztalatai mellett (az egyház a forradalomban az ellenforradalmár tábornokot, Huertát támogatta) az is motiválta, hogy félt az egyháznak a tömegekre gyakorolt hatásától. A burzsoázia a belső piac növelése érdekében szét kívánta törni a latifundiumokat. Az egyház a latifundiumokon kiszolgált a hacendádók érdekeit és tekintélyét a forradalom során hatalomra jutott közép- és kisburzsoázia ellen használta föl. A forradalom nem törte meg a latifundisták és az egyház szoros kapcsolatát. Ellenkezőleg. Még jobban összekovácsolta őket a közös érdek. Az egyház az ösztüzet az 1917-es alkotmányra irányította, amelyet a püspöki kar már születése pillanatában elítélt, kijelentve, hogy azt nem ismerik el. [2] Az új államhatalom és az egyház között a konfliktus akkor éleződött ki, amikor Calles elnök szó szerint értelmezve az alkotmányt, kulturális célra lefoglalta és átalakította a templomok egész sorát. Callesnek a forradalom „ébredéséhez” a konszolidáció után is szüksége volt „az ellenségre”. Úgy vélte, hogy az egyház „kis falat”, ezért lényeges ellenállást nem tanúsíthat. 1926 júliusában jelent meg az ún. Calles-törvény, [3] amely betiltja az egyházi iskolákat, és az egyház politikai tevékenységét, a templomokat pedig teljes egészében az állam tulajdonává teszi. A papok jegyzékbe vétele gyakorlatilag az állami kinevezési jogot jelentette. Az egyház melletti városi rokonszenvtüntetések a falun fegyveres felkelésbe csaptak át. A mélyen vallásos felkelő peónok Krisztus Király (Cristo-Rey) nevében fogtak fegyvert, egyházukért az „istentelen” kormány ellen. [4] A felkelés központjai Michoacán, Jalisco, Guanajuato, Colima és Aguascalientes államok voltak. A központi kormány hadseregének közel fele (40 000 ember) harcolt a gerilla harcmodort választó cristerókkal.

A mindkét fél részéről igen kegyetlen harcokban három év alatt kb. 100 000 ember esett el. Az alsópapság is részt vett a harcokban: a három év alatt 100 papot végeztek ki a szövetségi seregek.

Az egyház helyi vezetői és a földesurak a cristero felkeléstől a kormány meghátrálását várták. A Calles kormány azonban, maga mögött tudva a hadsereget és a városi munkásságot, kitarzott, és lassan felőrölte a cristero-csapatokat. A kormány külpolitikai sikerei is a felkelőket gyengítették (az USA elismerte). 1929-re ezért egyfajta ideiglenes „modus-vivendi” jött létre a toleránsabb új elnök, Portes Gil és az egyházi vezetők között. [5]

A kompromisszum nem jelentette azt, hogy az egyház elismeri az alkotmányt, de újra működhetett, megszűnt az ún. „egyházi sztrájk”. A kormány pedig nem ragaszkodott a papok „jegyzékbe” vételéhez. Ezzel Latin-Amerika legnagyobb vallásháborúja ért véget.

A cristero háború véget ért, de mint Latin-Amerikában annyiszor, csak tüneti kezelés történt. Az intolerancia valódi okait kellett megszüntetni, mert, ha ezt nem teszik, az okozat újfent megjelenik. Ez történt 1935-ben, amikor kitört a második Cristero felkelés. A kiváltó ok most a Cárdenas kormány által bevezetett ún. „szocialista oktatás” [6] volt, amely a laikus oktatást kívánta bevezetni az ország egész területén. A baloldali eszméket

valló Cárdenas-kormány a forradalom igazi örököseinek tekintette magát, és úgy vélte, hogy a földreform folytatása a legégetőbb kérdés, mert csak ily módon teremthet a burzsoázia megfelelő erkölcsi és társadalmi támogatást a tőkés fejlődés felgyorsítását szolgáló strukturális reformjaihoz. Általános támadást indítottak a latifundiumok ellen, ezzel a földreform dinamikája megélénkült. Amikor erre válaszként a volt cristerókat az egyház egyes vezetői és a helyi földbirtokosok ismét mozgósították, Cárdenas nem a katonai erő fokozott bevetésével, hanem a földreformmal való taktikázással válaszolt. Azaz, az új cristero-felkelés által érintett területeken (Puebla, Michoacán, Aguascalientes stb.) gyorsította fel a földreformot. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Cárdenas felismerte, hogy az intolerancia igazi okát kell megszüntetni. (Cárdenas alatt több földet osztottak ki a peónok között, mint addig 1917-től összesen.) [7] Cárdenas elsősorban nem a hadsereget küldte a cristero-felkelés által érintett területekre, hanem a földet kapott ún. agraristákat fegyverezte fel. Így, amíg a képlet Calles alatt a központi *hadsereg-paraszt* ellentétet mutatta, Cárdenas alatt *paraszt-paraszt* ellentétként jelent meg a konfliktus.

A parasztságot megosztva a kormány még a látszatát sem keltette annak, hogy a parasztság ellen harcol. Sőt úgy állíthatta be a helyzetet, hogy a cristerók a földreform ellen lépnek fel, így is megosztva a parasztságot. Az, hogy az agraristák harcoltak a cristerók ellen, azt is eredményezte, hogy a harcok nem terjedtek ki nagyobb területekre, hiszen a cristerók hajdani fölényét, a terepismeretet az agraristák ellensúlyozhatták. A második cristero-felkelés, amely önmagát Felszabadító Népi Mozgalom-nak nevezte, korántsem ért el olyan méreteket, hogy egy második cristero háborúról beszélhessünk. Ebben közrejátszott az is, hogy az egyház vezetői nem kapcsolódtak be a nyílt és fegyveres konfliktusba, amely kilátástalan volt a stabil társadalmi erőkre támaszkodó és a parasztságot földreformmal megnyerő kormánnyal szemben. A cristero akciók mindinkább kisebb jelentőségű terrorisztikus akciókra zsugorodtak. Korabeli jelentések arról adnak számot, hogy egyre nagyobb lett a fegyveres harcot nem vállalók száma. [7] 1936-ban azonban még 6000 cristero gerilla állt fegyverben. Ők is több államban elosztva, gyengén felfegyverezve. Egy Rómában írt jelentés szerint (1936) „a Felszabadító Néphadseregből nem lehet nagyobb hatékonyságot elvárni, mint amit mostanáig kifejtett.” [8]

Calles élezte a konfliktust, az intoleranciára intoleranciával válaszolt. Cárdenas eszközei kifinomultabbak voltak. A földreform és az agraristák bevetése mellett tág teret adott a parasztság politikai szervezésének. A látszólagos spontaneitás mögött azonban a populista politika által vezérelt érdek húzódott meg, hogy végső soron a szervezett paraszttömegeket központból irányíthassák. Ezt a célt szolgálta a kormánypárt átalakítása négy szektorú (burzsoázia, hadsereg, munkásság, parasztság) populista párttá. [9]

A fentiek miatt a második cristero felkelés, mielőtt háborúvá terebélyesedett volna, elhalt.

JEGYZETEK

[1] Vö. Horváth Gyula: A mexikói forradalom jellege. Közlemények. (Az MSZMP Somogy

- Megyei Oktatási Igazgatóságának folyóirata) 1988. 35-45. o. [\[vissza\]](#)
- [2] A mexikói püspöki kar tiltakozó levele 1917. február 24-én. Archivo del Conflicto Religioso. INAH. Mexikóváros. (Mikrofilmek): 9. tekercs/1917. [\[vissza\]](#)
- [3] Diario Oficial. 1926. július 2. [\[vissza\]](#)
- [4] Vó. Horváth Gyula: La revolución mexicana y la guerra cristera. In: Iglesia, Religión y Sociedad en la Historia Latinamericana. JATE. Szeged. Tomo IV. 77–86. o., illetve: Jean Meyer: The cristero rebellion. The Mexican People between church and State. Cambridge University Press. 1976. [\[vissza\]](#)
- [5] Cámara de diputados: Los Presidentes de México ante la Nación. México. 1966. Tomo V. Manifestas y Documentos. 702. o. [\[vissza\]](#)
- [6] Horváth Gyula: A „szocialista oktatás” Mexikóban. Tájékoztató (Művelődési Minisztérium kiadványa) 1981. 4. sz. 123–136. o. [\[vissza\]](#)
- [7] La Trinchera. 1936. augusztus 23. [\[vissza\]](#)
- [8] Archivo del Conflicto Religioso. INAH. Rollo: 38/1936. [\[vissza\]](#)
- [9] Horváth Gyula: Az agrárnépesség egységes szervezetbe tömörítése és a „hivatalos” pártokhoz csatlakozása Mexikóban. Tájékoztató. 1983. 1. sz. 29–44. o. [\[vissza\]](#)

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája

Getúlio Vargas és az Estado Novo

Talán nincs vitatottabb alakja a brazil történelemnek, mint Getúlio Vargas. Személyiségét illetően a feltétlen magasztalástól az elítélő bírálatokig sokféle vélemény él a közfelfogásban és a politikai, történeti irodalomban egyaránt.

Az alatt a közel húsz év alatt, míg ő irányította Brazíliát, különböző minőségben állt az ország élén: 1930–1934, mint az ideiglenes kormány feje, aztán 1934–1937, a Kongresszus által választott, alkotmányszabta jogkörrel bíró elnök, majd 1937–1945, diktátor, és végül, 1951–1954, a nép által választott elnök, akinek a hatalmát ismét alkotmány

szabályozta. A Vargas által meghatározott periódus 1937-től 1945-ig terjedő szakaszát nevezzük Estado Nóvónak, mely elnöki puccsal vette kezdetét.

Az *Új Állam*-nak a 30-as évek súlyos gazdasági, társadalmi problémáival kellett szembenéznie, hiszen ekkor „Brazília valójában válaszüton találta magát: egy vidéki és archaikus ország éppen átalakulóban volt, hogy modern városi *nemzetté* váljon”. [1] A kihívásra Vargas, Francisco Campos közreműködésével egy olyan politikai rendszer kidolgozásával válaszolt, melynek legfőbb eszköze a centralizáció (központosítás) és a „nacionalizáció” (államosítás, egyben nemzetiesítés) volt. Ezek az elvek képezték az új, 1938-as Alkotmány alapjait is, és érvényesültek mind a gazdaság, mind a társadalom átalakítását célzó intézkedésekben. Így az *Új Állam* és a nemzetiségek, vagyis a nagy számú bevándorló viszonyának egyik meghatározója nem a *tolerancia*, sokkal inkább az *intolerancia* volt. „...a politikában a »brazilosítás« érdekei jelentették a fő motívumot. Az Estado Nóvo ugyanis egy *etnikailag egységes* Brazília tervét, az európai bevándorló csoportok asszimilálását tűzte ki célul.” [2] Ezenkívül, főleg a 40-es évek elején, Brazília külpolitikájának, a második világháborúban játszott szerepének változásával a nemzetiségeket sújtó intézkedések tovább szigorodtak, illetve a hátrányos törvények még következetesebb betartására került sor.

Egységes nemzet?

Brazília az 1920-as években egy gyökereit, hagyományait, nemzeti azonosságtudatát kereső fiatal állam volt. Ebben az időben az értelmiség, mely mindig is nagy hatást gyakorolt a közvélemény formálására, arra törekedett, hogy minél inkább függetlenítse magát az európai hagyományoktól, hatásoktól, irodalomban, képzőművészetben, társadalomtudományokban egyaránt. E törekvések jelmondatokban is megfogalmazódtak. így pl.: „Brazília brazilosítása!” „Hagyjátok, hogy elfelejtsük az Akropolisz márványát és a gótikus katedrálisok tornyait!” „Mi a hegyek és az erdők gyermekei vagyunk. Vessünk véget az európai gondolatoknak! Gondolkodjunk Amerikáról!” [3] A 20-as évek értelmiségi-művész mozgalmának e célkitűzéseit később a hivatalos politika is magáévá tette. Az 1930–1940-es években folytatódott az *identitásértelmezés*, mint intellektuális tevékenység, azonban az *identitásépítés* a politika része lett. [4]

Bizonyos tekintetben nem tűnt lehetetlennek a nemzetállam kialakulása. Hiszen az indiánok, a fehérek és a feketék szinte kezdettől fogva keveredtek a nagy „olvasztótégelyben”. Gilberto Freyre szerint: „A kezdettől fogva vegyes brazil lakosság a rasszok viszonyát tekintve valamennyi amerikai társadalom között a legharmonikusabban alakult ki, a csaknem teljes kulturális kölcsönösség légkörében...” [5]

Ezzel szemben a XX. század közepének ideája, mely Brazíliát egységes nemzetállammá kívánta alakítani, rögtön anakronisztikusnak és egyben intoleránsnak tűnik, ha a tetemes számú új bevándorlóra gondolunk. Hiszen éppen ebben az időben rengeteg első generációs emigránst találunk Brazíliában. Például a magyar kolónia hivatalos kezdetét is 1922-re tehetjük. [6]

A bevándorlók

A legtöbben Portugáliából, Olaszországból, Spanyolországból, Németországból és, a századfordulótól kezdődően, Japánból jöttek.

A bevándorlók száma évtizedenként: [7]

1872-79	176 337
1880-89	448 622
1890-99	1 198 327
1900-09	622 407
1910-19	815 453
1920-29	846 647
1930-39	332 768
1940-49	114 085
1950-59	583 068
1960-69	197 587
1889-1929	3 547 999
1872-1972	5 350 889

A táblázat alapján látható, hogy sok embert érint a nemzeti jelleg megőrzése, illetve az asszimiláció kérdése. Milliós embertömegekről van itt szó.

Az emigránsok általában fontosnak tartották a magukkal hozott nyelv és hagyományaik ápolását. Az országban és az egyes településeken, városokon belül is igyekeztek csoportosan elhelyezkedni, egymást segíteni. Gondoljunk csak Santa Catarina vagy Rio Grande do Sul állam nagy számú német eredetű lakosára, vagy a nagyvárosok olasz vagy japán negyedeire. A kolóniák azután automatikusan vonzották az azonos nemzetiségű telepeseket, akik gyakran rokoni vagy baráti kapcsolatban álltak egymással, vagy a régebbi bevándorlókkal. A kolóniákban azután létrejöttek az anyanyelven működő iskolák, különböző szakmai és kulturális egyesületek, segélyszervezetek, újságok és, gyakran a brazil egyházszervezettől függetlenül működő, vallási gyülekezetek, mint pl. a magyar kolóniában is.

Az azonosságok ellenére a beilleszkedést tekintve nagy különbségek is voltak a más-más országokból érkezettek között. Ebből a szempontból a két végletet talán a portugál és a japán bevándorlók jelentették. Míg az előbbieket nyelvtudásuknál, mediterrán temperamentumuknál fogva könnyen illeszkedtek a befogadó ország társadalmába, addig az utóbbiak viselkedését a következőképpen látja a kortárs megfigyelő: „Másképp áll a helyzet a japánokkal, akik [São Paulóban] egy távoli negyedben laknak. Ők egészen maguk között maradtak, elzárkóztak az őket körülvevő brazíliai világtól.” [8] Amíg tehették, rendkívül szoros kapcsolatot tartottak az anyaországgal. Japán pedig, csakúgy, mint a német vagy az olasz vezetés, az 1930–40-es években meg is próbálta saját politikája szolgálatában felhasználni az emigránsokat. Ennek ellenére túlzásnak, propaganda célzatúnak érezzük az imént idézett megfigyelő következő megállapítását: „... már százezren felül telepedtek le ezekből a szorgalmas kis emberekből, asszonyokból, és ez a tömeg rendkívül jól van szervezve és a hazai kormányzat parancsára cselekszik.” [9]

A törvényi szabályozás

Az *Estado Novo* asszimilációs törekvéseinek közvetett módszereire, így például az oktatás- és kultúrpolitika egyes vonásaira most nem térnek ki bővebben. Csupán a kifejezetten az emigránsokra vonatkozó törvényekkel foglalkoznék.

Brazíliában a *külföldiek belépésére és tartózkodására* vonatkozóan 1938 és 1945 között nem kevesebb mint 29 rendelet jelent meg. ^[10] Ezek a rendeletek a bevándorlás korlátozását célozták, de nem voltak előzmények nélkül valók. Az 1930-as évek közepéig a brazil kormány támogatta a betelepülni szándékozókat, különösen a lakatlan iteriorba (belső területekre) irányítva őket. Az 1934-es alkotmányban azonban már korlátozták a külföldiek beáramlását. Felállították a *Conselho Nacional de Imigração*-t (Nemzeti Bevándorlási Tanács). Ez a szervezet volt hivatott arra, hogy kiválogassa a „minőségi” bevándorlókat tökére, szakképzettség vagy éppen nemzetiség szerint. Az intézkedés hivatalos magyarázata pedig a következő volt: „Gazdasági szempontból az a nemkívánatos bevándorló, aki azért jön, hogy a városok kis-parazitája legyen.” ^[11]

Az *Estado Novo* azonban nem elégedett meg a betelepülési lehetőségek szigorításával. Törvényileg korlátozta a brazíliai emigráns szervezetek jogait. Az alapvető kérdés ekkor már nem a külföldiek száma, sokkal inkább integrálódásuk mértéke volt. Az *1938-ban kiadott 383. számú törvényrendelet* a külföldieknek Brazíliában megtiltott mindennemű politikai-ideológiai tevékenységet. Feloszlatta szervezeteiket, csak nemzeti ünnepek alkalmából gyűlhetnek össze. Sőt, a már Brazíliában születettek vagy honosítottak azon szervezeteit is betiltotta, melyeket külföldiek alapítottak. ^[12] Mindez annak ellenére történt, hogy 1940-ben pl. 644 255 olyan, Brazíliában született (tehát nem is első generációs!) német élt, főleg a déli államokban, aki otthon nem használta a portugál nyelvet. ^[13]

Voltak kevésbé konkrét rendeletek, melyek alkalmat adtak a kormánynak, hogy megszabaduljon a „nemkívánatos” elemektől, így ír erről a Dél-amerikai Magyar Újság: „Egy új rendelet értelmében az államfőnek jogában áll kiutasítani olyan itt tartózkodó külföldieket, akik elítélőleg nyilatkoznak Brazíliáról, vagy pedig tetteikkel sértik az ország érdekeit.” ^[14]

Az anyaországok, melyek szoros kapcsolatban álltak emigránsaikkal, tettek bizonyos diplomáciai lépéseket a fenti intézkedések enyhítésére. Különösen Németország és Olaszország, hiszen kivándorlóik nagy száma, fontos szerepük a brazil gazdaságban, illetve a 30-as években a Vargas-kormányzattal fennálló baráti viszonyuk lehetőséget nyújtott erre. Az *Új Állam*, eleinte nem is volt túl szigorú az intézkedések betartatásában.

A rendeleteknek csak akkor kezdtek igazán érvényt szerezni, amikor Brazília, korábban kinyilvánított semlegességét feladva, 1942 augusztusában *az antifasiszta koalíció oldalán belépett a második világháborúba*.

Az emigránsok többsége (olaszok, németek, japánok) éppen az ellenséges nemzetekhez tartozott, így már sem a hatóságok elnéző magatartása, sem titkos diplomáciai megállapodások nem védték őket. Iskoláikat megszüntették, egyesületeik csak brazil néven és vezetőséggel működhetek tovább. Így járt a nagy múltú Brazíliai Magyar Segélyegylet is, amely munkáját csak mint *brazil egyesület* folytathatta. 1943-tól Associação Beneficente „30 de Setembro” néven dolgozott tovább, Dr Luiz Toloza de Oliveira Costa Filho elnöklete alatt. ^[15]

A bevándorlási korlátozások, illetve a külföldiekre váró kedvezőtlen körülmények hatására a Brazíliába települők száma radikálisan csökkent (1. fenti táblázat). Az anyanyelv,

a hagyományok megtartásának lehetőségei romlottak, különösen a második, harmadik generációt tekintve.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az Estado Novo rendszerének egyik ideológiai alappillére az egységes brazil nemzet képe volt. Mint a diktatúrák általában, az *Új Állam* sem kedvelte a másságot, az etnikai tarkaságot. Félt, néha nem is alaptalanul, az emigráns szervezetek keretében esetlegesen megbúvó, kontrolálatlan politikai-kulturális energiától. Ezeket adminisztratív eszközökkel igyekezett féken tartani. Ez még érthetőbb, ha figyelembe vesszük Vargas 1937-ben kialakított célkitűzéseinek egyikét, miszerint „a hanyatló politikai demokráciát gazdasági demokráciával kell helyettesíteni”. [16] A rendszer *intoleranciája* csak nőtt a háborús helyzet, a külpolitikai változások folytán. Azonban a korlátozások nem voltak hosszú életűek. A háború és egyben az *Estado Novo* korszakának végével az emigráns szervezetek lassan visszanyerték korábbi jogaikat, újra indulhatott a koloniális élet, melyre pezsdítőleg hatott a második világháborút követő bevándorlási hullám is.

JEGYZETEK

- [1] „Brazil truly found itself at a crossroad: a rural and archaic country in the process of transforming itself into a modern urban nation.” (kiemelés tőlem) R. S. Seidenfus: *Ideology and Diplomacy: Italian Fascism and Brazil (1935–38)*. *Hispanic American Historical Review (HAHR)* 1984/3. 503. o. [\[vissza\]](#)
- [2] *Anderle Ádám*: Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és XX. században – Kossuth, 1989. 252. o. [\[vissza\]](#)
- [3] Vö. E. *Bradford Burns*: *A History of Brazil* – Columbia University Press, 1970. 274. o. [\[vissza\]](#)
- [4] Vö. *Anderle Adám*: i. m. 230. o. [\[vissza\]](#)
- [5] *Gilberto Freyre*: *Udvarház és szolgaszállás* – Gondolat, 1985. 136. o. [\[vissza\]](#)
- [6] Vö. *Dr. Kögl Szeverin O. S. B.*: A brazíliai magyar kolónia feledésbe menő kezdetei c. előadása, mely a brazíliai magyar nyelvű sajtó feldolgozása alapján készült. Elhangzott a São Paulo-i Könyves Kálmán Szabadegyetem 1991. októberi előadásán. [\[vissza\]](#)
- [7] A hivatalos brazil adatokat közli *T. W. Merrick–D. H. Graham*: *Population and Economic Development in Brazil 1800 to the Present* – The Johns Hopkins University Press, 1979. 91–92. o. [\[vissza\]](#)
- [8] *W. Hoffmann–Harnisch*: *Egy forróövi nagybirodalom* – Athenaeum, 1941. 78. o. [\[vissza\]](#)
- [9] *W. Hoffmann–Harnisch*: i. m. 78. o. [\[vissza\]](#)
- [10] Vö. *História da Imigração no Brasil – As famílias São Paulo*, 1978. 62. o. [\[vissza\]](#)
- [11] Vö. *José Maria Bello*: *A Questão Social e a Solução Brasileira* – Rio de Janeiro, 1939.

43. o. és: „No aspecto de concorrência econômica, o imigrante indesejável é o que vem para as pequenas profissões parasitárias das cidades.” 44. o. [\[vissza\]](#)

[12] Vö. *R. S. Seitenfus*: i. m. 528. o. [\[vissza\]](#)

[13] Vö. *R. S. Seitenfus*: i. m. 506. o. Jegyzetek [\[vissza\]](#)

[14] *Délamerikai Magyar Újság* 1939. VI. 29. 5. o. [\[vissza\]](#)

[15] Vö: a *Délamerikai Magyar Hírlap* 1949-es naptára – São Paulo 1949. 49. o. [\[vissza\]](#)

[16] „Decadent political democracy needs to be replaced by economic democracy.” *E. Bredford Burns: A Documentary History of Brazil – New York, 1966.* 346. o. [\[vissza\]](#)

TÓTH ÉVA

Azonosság és másság Alejo Carpentier műveiben

Mindnyájan ismerjük azt a spanyol anekdotát, amelyben egy perui – vagy argentin vagy mexikói – szemrehányást tesz egy spanyolnak, amiért ősei kiirtották, leigázták az indiánokat. – Azok a te őseid voltak – mondja a spanyol –, nem az enyéme. Az enyéme ugyanis itt maradtak Spanyolországban.

Az anekdotában szereplő, többé-kevésbé fehér bőrű latin-amerikai – azaz kreol – tehát azonosul az Újvilággal és disszimilálódik, elhasonul ősei hazájától, a spanyoloktól. Azonosság és másság ingamozgása jellemzi a latin-amerikai öntudatot megszületésétől kezdve, nagyjából azóta, hogy a „criollo” szó először szerepelt nyomtatásban Juan López de Velasco 1571–1574 között Mexikóban kiadott geográfiai munkájában. (A kifejezés és a jelenség nyilvánvalóan korábban is létezett, hiszen Juan López de Velasco egy ismert állapotot rögzít.) Idézzük Carpentier nyomán: „A spanyolok, akik elmennek azokra a vidékekre és ott huzamosabb időt töltenek, az éghajlat és a hőmérséklet különbözősége következtében nem kerülhetik el, hogy színüket és személyük milyenségét illetően meg ne változzanak; azok viszont, akik ott születnek, kreoloknak nevezik magukat, s noha minden tekintetben spanyoloknak tartják őket, közismerten különböznek színükre és természetükre nézvést azoktól.” Garcilaso de la Vega, az Inka azt írja 1617-ben, hogy „kreoloknak nevezik a spanyolok azokat, akik az Újvilágban születtek, akár spanyol, akár afrikai

szülőktől.”

Idézzük tovább Carpentier „Cómo el negro se volvió criollo” (Hogyan lett a négerből kreol) című esszéjét: „Bizonyos ideig, megsejtve a veszélyt, amelyet az új szó magában rejtett, a spanyol korona megpróbálta megtiltani, hogy bármiféle dokumentumban, feljegyzésben vagy jogi természetű írásban használják. A (kreol) szót azonban továbbra is széles körben alkalmazták egy új, Amerikában kialakult emberfajta jelölésére, amely sajátos jellegzetességeket mutatott a különböző régióknak és a kialakulásában szerepet játszott összetevőknek megfelelően.”

Alejo Carpentier, származásának összetevőit tekintve, ha bizonyára nem is „egyedüli példány”, mindenesetre ritka a mégoly mesztic Amerikában is. Mint ismeretes, apja svájci francia, anyja orosz, ő azonban már Havannában született, s gyermek- és serdülőkorát – egészen tizenhét éves koráig – vidéken töltötte, Havanna közelében. Nem rendelkezik tehát sem spanyol, sem afrikai, még kevésbé indián felmenőkkel, s mégis – vagy talán azért is – törekvéseit és eredményeit tekintve ő a leginkább latin-amerikai író. Asturias Guatemala mítoszaiból, folklórából és jelenéből merít, Carlos Fuentes és Juan Rulfo háttere mindig Mexikó, García Márquezé Kolumbia, Borgesé, akire igazán nem lehet azt mondani, hogy a *couleur local* megszállottja, Buenos Aires és az argentin vidék, onnan rugaszkodik el a képzelet röghöz nem kötött tartományaiba. Carpentier ifjúkori kísérletei után tudatosan amerikai – latin-amerikai – író, erre a hivatásra készül, amikor nyolc éven át „tanulja Amerikát”, s az 1949-ben megjelent „Földi királyságitól kezdve műveit egyetlen „amerikai ciklus”-nak tekinti.

A „Földi királyság” előtt Carpentier egyetlen regényt adott közre, az „Ecue-Yambá-O”-t, amely alcíme szerint afrokubai regény, valamint néhány, szintén afrokubai témájú librettót. José Antonio Portuondo 1962-ben megjelent „Bosquejo histórico de las letras cubanas” (A kubai irodalom történetének vázlata) című művében Carpentiert egyenesen a negrista mozgalom közvetlen előfutárai közé sorolja az ugyancsak fehér Ramón Guiraóval és José Zacarías Tallet-tel együtt, hozzátéve, hogy a negrista mozgalom legjelesebb képviselője Nicolás Guillen. Az első generációs kubai Carpentier tehát oly mértékben azonosult hazája, népe egyik legfontosabb összetevőjével, hogy nemcsak róluk, helyettük is szólt. Portuondo azonban félreérthetetlenül határozza meg a negrista mozgalmat: szerinte ez az iberoamerikai indigenizmus és a világszerte fellépő populizmus kubai változata. Carpentier tehát, bármily meglepően hangozzék is, népi íróként kezdte pályafutását, noha az avantgarde ígézetében. Következő regénye, a kopernikuszi fordulatot jelentő „Földi királyság” azonban már nem negrista regény, hanem valóban amerikai és Carpentier egyik leghibátlanabb műve. A „Földi királyság” színhelye Haiti, az Antillák franciák által gyarmatosított része s a realista történelmi regény keretein túllépve Carpentier egy történelem alatti népfaj és társadalmi réteg érzéseit és gondolatvilágát jeleníti meg. „Időnként el kell távolodnunk a dolgoktól... hogy közről láthassuk őket” – mondja majd „Barokk zene” című regényének mexikói urasága. Carpentiernek magának is szüksége volt rá, hogy eltávolodjon Kubától. 1928-tól 1939-ig kisebb megszakításokkal Párizsban él, előzőleg már járt Oroszországban és Mexikóban, közben pedig Spanyolországban, 1945-től 1959-ig pedig Venezuelában működik. A Kubából, a rurális, majd városi néger proletárkörnyezetből kiinduló koncentrikus körök egyre tágulnak: az Antillák után az „Eltűnt nyomok” fő helyszíne a Karib-térséghez tartozó Venezuela, „A fény századá”-é ismét Kuba és az Antillák, de már bekapcsolva a francia forradalom áramkörébe és összekötve Spanyolországgal. A „Rendszerek és módszerek” tengelye szintén Latin-Amerikát köti össze Párizssal, míg a „Barokk zene” útvonala Mexikóból

Kubán és Spanyolországon át Itáliáig ível. „A hárfa és az árnyék”-ban, a felfedezés transzcendens kalandjában a Mediterráneum és az Újvilág mellett kirajzolódnak az Atlanti-óceán keleti partjain Afrikától a Kanári-szigeteken át Izlandig, a „Consagración de la primavera” (Tavasziünnepi áldozat) főszereplői pedig az orosz forradalomtól a spanyol polgárháborún és a náci Németországon át a kubai forradalomig jutnak el. Vagyis a földrajzi tágassághoz nagy időbeli fesztáv társul: a prekolumbián időktől napjaink Latin-Amerikájáig, amelyre a három emberfaj és azok minden lehetséges változatának és kombinációjának jelenléte és a történelmi és történelem előtti korszakok egymás mellett élése jellemző, a kőkorszaktól a huszadik századi megalopoliszig.

Az amerikai, latin-amerikai azonosság tudata a másfélével, az Európával történő konfrontációban tudatosodik és érlelődik a társadalmi különbségeket is áthidaló szolidaritássá. Ismét a „Barokk zene” mexikói uraságát idézzük: „Colmenar de Oreja és Villamanrique del Tajo szülőtteinek ivadéka vagyok, apám extremadurai volt, s Medellínben tartották keresztvíz alá, akárcsak Hernán Cortést. Mindazonáltal ma délután, most, az imént, valami fura dolog történt velem: míg zengett Vivaldi muzsikája s átengedtem magam a zenét illusztráló történet hányattatásainak, egyre erősebben kívántam, hogy a mexikóiak győzzenek, lehetetlen végkifejletet óhajtottam, hiszen tudván tudom, jobban, mint bárki más, mivel odavalósi vagyok, hogy is történtek a dolgok a valóságban. Azon kaptam magam, hogy gáládul azt kívánom, bárcsak győzné le Montezuma a pökhendi spanyolt, és hogy leánya, mint ama bibliai heroina, fejezze le azt a bizonyos Ramirót. És rájöttem, hogy az amerikaiak pártján állok, ugyanazt a fegyvert forgatom, s romlását kívánom azoknak, akiknek véretem és nevemet köszönhetem. Ha Pedro mester bábszínházának Don Quijotéja lennék, lándzsával és pajzzsal támadtam volna a saját páncélos-sisakos fajtámra”.

Carpentier 1949-ben, a „Földi királyság” előszavában hirdeti meg a csodás való esztétikáját a szürrealizmus koholt csodái ellenében. Egy 1975-ös venezuelai előadásában világosan megmagyarázza, hogy a csodás nem feltétlenül jelent szépet, csúnyát sem, csodás az, „ami rendkívüli, ami szokatlanságánál fogva rémisztő. Minden, ami szokatlan, ami ijesztő, minden, ami kívül áll a normákon, csodás.” De milyen normákon, kérdezhetjük, és nem véletlenül jut eszünkbe, hogy Carpentiert nemcsak azzal vádolták időnként, hogy túlságosan európai, hanem egyenesen francia írónak nevezte egy jeles latin-amerikai pályatársa. A normák, akár tetszik, akár nem, Európa normái, és ezekhez képest más – csodás, különböző, szokatlan, rémisztő vagy legalábbis ámulatbaejtő az, ami az amerikai számára természetes vagy annak kellene lennie. Tudjuk azonban, hogy a gyarmatok értelmisége az anyaország szemével – vagy azzal is – nézte önmagát és környezetét, ez vezetett a latinamerikai irodalomban autoexotismo-nak nevezett jelenséghez. Carpentiert azzal is vádolták, akárcsak más nemzetek külföldön is sikeres íróit, hogy exportra dolgozik, nem a kubaiaknak, nem a latin-amerikaiaknak ír, hanem az európaiaknak. Az igazság persze, nem ilyen szimpla. Fernando Ortiz, a nagy kubai néprajztudós jelmondata: „mundializar a Cuba” – amit nagyon nehéz magyarra fordítani, mivel jelenti azt is, hogy Kubát világszínvonalra emelni, és azt is, hogy a világ számára hozzáférhetővé tenni – ez a törekvés Carpentier munkásságát is áthatja. Az európai – főleg nyugateurópai – ember megszokta, hogy ő áll a világ középpontjában, s hozzá képest a világ többi része periféria, hogy ő halad a történelem „fősodrában”. Carpentier nem kívánja aláásni Európa szellemi hegemóniáját, de jó komparatista módjára melléhelyezi egy másik világ képét, azét az Újvilágét, „amely, végeredményben, hagyományai és öröksége révén, mindannak a révén, amit kapott, asszimilált és átalakított, ugyanolyan régi és érett, mint a Világ többi világa”.

A világ, az emberi világ lényegi egységében és végtelen változatosságában jelenik meg Carpentier enciklopédikus életművében. Salvador Golomón, a francia kalózok ellen küzdő kubai néger „tulajdonképpen Akhilleusz volt a maga módján, hiszen, ha nincs Trója, akkor a dolgok léptékének megfelelően, lehet az ember Akhilleusz Bayamóban vagy Coyoacánban is, amennyiben nevezetes tetteket visz véghez”.

A másság felismerése szülhet félelmet is, a félelem pedig gyűlöletet. Carpentier tágas világában mindenki otthon lehet és mindenki az lehet, ami: ember. „Ha a nép, amelyhez tartozunk – idézi Carpentier José Martinak Herderre visszhangzó gondolatát – nem áll a kor színvonalán, egyidejűleg kell a kor és a nép fiának lennünk, de mindenekelőtt a nép fiának.” Carpentier *sub spécié Americae* szemlélte és ábrázolta a világot. De mondhatnánk azt is, hogy *sub spécié humanitatis*.

KACZÚR ÁGNES

Magyar világ Brazíliában – beilleszkedés és „beillesztés”

A *kivándorlás* a megkésett, lemaradt gazdasági és társadalmi fejlettségű területek történelmének sajátos jelensége volt, és az ma is, amely különösen egy-egy nagyobb gazdasági-társadalmi fordulat után erősödött fel, vált és válik létszámában jelentőssé. A *magyar kivándorlás* a XIX. század második felétől jelentkezett változó intenzitással, tömegméreteket azután a XX. század „válságos évtizedei” -ben öltött. *Latin-Amerikát* tekintve a két világháború közötti időszak jelenti az odairányuló kivándorlási mozgalom nagy korszakát, amelynek során az elcsatolt magyar területekről és a trianoni Magyarországról családok ezrei kerültek elsősorban Argentínába, Brazíliába, Uruguayba, de kisebb csoportok megtelepedtek más országokban is. A *létszámában* jelentős elvándorlás elsődleges oka – az első világháború nehéz éve, a forradalmak zűrzavara mellett – az elcsatolt területek magyar lakosságának kilátástalan helyzetbe kerülése volt. *Irányát viszont* az szabta meg, hogy az addigi legnagyobb bevándoroltató ország, az Amerikai Egyesült Államok jelentősen szűkítette bevándorlási kvótáit, így a magyar vándorcsoportok döntő többsége Dél-Amerika felé indult. *És ez nem volt* véletlen, hiszen a fentebb említett latin-amerikai országok maguk is támogatták ezt a típusú munkaerő-átcsoportosítást Európa és a gazdaságilag felzárkózni kívánó dél-amerikai államok

viszonylatában. *Ami azonban* a konkrét emberi-családi sorsokat illeti, a haza-, illetve életmódváltás a többség számára kényszermegoldás volt, és a hozzá fűzött remények nem mind teljesültek, hiszen a kivándoroltak az egyik perifériális létből egy másikba kerültek. *Latin-Amerika XIX. És XX. századi történelmét, gazdasági-politikai lehetőségeit* ugyanis erősen meghatározta a valamikori gyarmati lét, az elmaradottság élménye és tudatosodása Európával, majd egyre fokozódóan az északi szomszéddal szemben. *Különböző megoldási változatok* születtek a felzárkózási törekvések és a társadalmi modernizáció során. Mindez természetesen erőteljesen befolyásolta az Európából bevándoroltak, így a magyarok életét, lehetőségeit is.

*Brazília*ba a Régi Köztársaság idején, tehát 1889 és 1930 között érkeztek nagyobb magyar csoportok, tömegesen 1920 után. *A XIX. század végén*, illetve az első világháborút megelőzően kezdődött a bevándoroltatási akció, amikor a brazil kormány a munkaerő-szükségletet ily módon próbálta enyhíteni. *Az állam magára* vállalta az utazás költségeit, az ültetvénytulajdonosok pedig a telepítés költségeinek egy részét. A nagyszámú spanyol, portugál, olasz, német és japán telepes mellett jó néhány magyar, főként dunántúli család is útnak indult a toborzó hajóstársasági ügynökök ígéreteiben bízva, saját föld és jobb élet reményével. *Rio Grande do Sul* államban, Jaguary községben és a Santa Catharinai Jaraguán telepedtek le. *Az a kb. 290–300 család* – jóllehet azzal a céllal indult útnak, hogy anyagiakban megerősödjék majd egy idő múlva visszatér Magyarországra – lassanként beolvadt a szomszédos osztrák–német kolóniába, akikkel közös volt spontán egyleti életük is. *A brazil hatóságok* a kolónia különleges érdeméül emlegették, hogy a magyarok tanítottak kis iskolájukban először portugál nyelvet „... azon tisztességből kiindulva, hogy amely ország kenyerét eszik, annak nyelvét is sajátítsák el”. *Az első világháború* segítette ezen kis csoportok beolvadását, hiszen néhány esztendőre szinte minden kapcsolat megszakadt anya- és befogadó ország között. *A két világháború közötti időszakban* ezek a kis csoportok már második generációjukat élték, cs területi elhelyezkedésük, azaz São Paulótól való távolságuk miatt szervesen nem kapcsolódtak be abba az élénk közösségi életbe, amelyet a nagy bevándorlási hullám magyarsága alakított ki.

Az 1919/20 és 1941 közötti magyar kivándorlás a maga több tízezres létszámával és a szociális mellett már politikai jellegével új fejezetet jelent. *A kimotozó okok között* a biztonságosabb megélhetőségi lehetőségek keresése, a földhözjutás vágya mellett megjelent a politikai meggyőződés és az utódállami nacionalizmus kényszerítő ereje is. *Az ebben az időszokban* kikerült magyarok egyik része, a többség a trianoni békefeltételeknek megfelelően elcsatolt, többnyire egy tömbben magyar nemzetiségű területekről vándorolt Brazília. *Ennél a csoportnál* a szegényparaszti elemek domináltak. *A kisebbségi létbe* kerülés, a hátrányosan megkülönböztető gazdasági reformok sora aradi, temesi, bácskai és felvidéki családok százait mozdította el falujukból, tanyájukról, hogy felszámolva addigi életüket, kétségbeesetten bízva a toborzók ígéreteiben, egy jobb élet reményével nekivágjanak az ismeretlennek, ahonnan nem sokaknak volt visszatérés. *Az utódállamok* hallgatólagosan támogatták a magyarság kivándorlását, hiszen ez csak javított a vitatott nemzetiségi arányokon. *Másként fogalmazva* „kiengedési politikát” folytattak a magyarokkal szemben.

A kivándorlók másik csoportját alkották a ténylegesen magyar állampolgárságú, nagy részben városi származású magyarok: iparosok, gyári munkások, értelmiségiek, szinte valamennyien politikai emigránsok, akik a két forradalom után különböző utakon kerültek Brazília. *1939-ig a magyar* bevándorlás szinte folyamatos volt, csak az évenkénti

létszámok között van jelentős eltérés: a gazdasági válság előtt vándorolt ki a többség. *Megfigyelhető* a kolóniák közötti folyamatos vándorlás, ami életmódváltást is jelentett fazenda-város-magyar falvak között, és ha nem is volt számottevő, meg kell említeni a tovább – és visszavándorlást is (Argentína, Uruguay felé, illetve Magyarországra.) *Így – bár az állandó* helyváltoztatás és a hivatalos statisztikák nem egyértelmű adatai már a kortársak számára is megnehezítették a brazíliai magyarság létszámának megállapítását – összehasonlító számítások alapján 1941-re mintegy 80 ezer magyar élt Brazíliában, 80 százalékban São Paulo államban.

Az egymás után kikerkezők beilleszkedését befolyásolta a már korábban bevándorolt magyarok segítése. Sokan a földiek, rokonok hívására, néhányan házassági ajánlatra vándoroltak ki. *A 20-as évek elején* nagyon sokan – főként az államilag szubvencionált bevándorlók – kávéfazendákra kerültek, és csak később menekültek be a civilizálatlan körülmények közül a városba. *Az iparosok, szakmunkások, értelmiségiek* igyekeztek meggyökerezni és boldogulni a városokban, elsősorban São Paulóban és Rio de Janeiróban. *Az értelmiségiek* – mérnökök, orvosok – gyűjtőállama Rio Grande do Sul lett, mert ez volt az egyetlen brazil állam, ahol nem kellett honosítani a diplomát, csak 1929 után. *1924-től sorra* születtek meg a magyar falvak és telepek – Szentistvánkirályfalva, Árpádfalva, Boldogasszonyfalva, Mátyáskirályfalva, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. *Ezek a telepek* induláskor szintiszta magyar lakosságúak voltak. Az életképesek a későbbiekben is megőrizték magyar jellegüket, pl. Árpádfalva 1938-ban 181 családdal, ebből 138 romániai, 41 szerbiai magyar családdal. *A gyengébben* prosperáló falvak lakossága az évek előrehaladtával vegyes nemzetiségűvé vált: olaszok, lengyelek, németek is betelepültek.

A tényleges beilleszkedés a brazil társadalomba 1938-ig különböző mértékben haladt előre attól függően, hogy hová kerültek a bevándorlók, és mivel foglalkoztak. *A városoktól* távolabb sodródott családok vagy kisebb csoportok kénytelenek voltak hamarabb igazodni a külső környezethez, míg a nagyobb kolóniák sikeresebben tudták megőrizni magyarságukat kifelé is – a 30-as évek közepéig. *Mégis a fokozatos* beilleszkedést több tényező is kikényszerítette. *A legfontosabb* kérdés a nyelvhasználat kérdése. *Boldogulni* az új hazában, főként a városokban – iparban, szolgáltató szférában, vállalkozásoknál – a portugál nyelv mielőbbi elsajátításával lehetett. *A magyar nyelv ott*, ahol nem tudtak aktívan bekapcsolódni a 20-as évek végére felvirágzó közösségi életbe – egyletek, olvasóköri, sportkörök, anyanyelvi sajtó, majd a magyar iskolák és egyház-szervezetek életébe –, lassanként beszorult a családi körbe. De a közösségi élet során is változott a nyelv: felhígult portugál eredetű szavakkal, szókinccse megmerevedett és elveszítette megújulási képességét. *(A magyar nyelvűújtságok* humoros formában gyakran kipellengéreztek ezt a sajátos Fél-magyar fél-portugál társalgási stílust.) *A második fontos* ok a beilleszkedésben, hogy nem volt az anyaország által szervezett és támogatott telepítési akció, mint pl. a németeknél és japánoknál, ahol az anyaország mintegy saját meghosszabbításaként kezelte brazíliai telepeseit. *Ők szoros* közösségekben, az állam által vásárolt földeken éltek, és csak a szükséges mértékben érintkeztek a befogadó országgal. *A különböző* vidéki és városi kolóniák állandó, egymást segítő kapcsolatban álltak egymással. *Nem utolsósorban* a német és japán bevándorlók etnikai különállása ellen születtek meg azon rendeletek és törvények amelyek az Estado Novo nemzetegységesítési céljait szolgálták. *A harmadik tényező* a beilleszkedés elősegítésében az 1927 után létrejött és a Brazíliai Magyar Segélyegylet által koordinált iskolahálózat volt. *Az az oktatás-nevelés*, amely az 1938-ig működő 13 magyar iskolában folyt, elsősorban arra készítette fel a nebulókat, hogy jó állampolgáraivá váljanak a brazil társadalomnak, minél inkább

megfeleljenek az ottani elvárásoknak. *A portugál mellett* tanultak magyar nyelvet, irodalmat, történelmet is, de ezekből a tárgyakból nem kellett vizsgát tenniük ahhoz, hogy munkába állhassanak, vagy tovább tanulhassanak. *Ahhoz* a 4. osztály végén portugál nyelvű állami vizsgát kellett tenniük a tanulóknak, és természetesen a megkapott diploma is portugálul íródott. *Ezért azután* a negyedik beolvadást segítő tényező a 30-as évek közepétől maga a boldogulás volt. *A többség*, akik fiatalon, 20–30 évesen kerültek Brazíliába, alkotóerejük és képességeik biztos tudatában, a gazdasági válság szűkös esztendői után, a rohamosan fejlődő São Pautaban megtalálták helyüket. *Anyagiakban* gyarapodni kezdtek. Egy 1940-ből származó követjelentés már arról számol be, hogy azok, akik a boldogulás útjára léptek, egyre nagyobb számban vették fel önként a brazil állampolgárságot. *A hazatérésre* egyre kevesebben gondoltak. Egyébként is ugyan hová jöttek volna HAZA? *A kivándoroltak* szinte teljesen magukra maradtak. *1927-ig nem volt* hivatalos kapcsolatuk Magyarországgal, de a nem magyar állampolgárságú magyarok a magyar külképviselet és konzulátusok létrehozása után sem fordulhattak ügyes-bajos dolgaikkal a magyar hivatalos szervekhez, csak az általuk támogatott magyar egyesületekhez, ahol a magyarságtudat és nem az állampolgárság volt a döntő tényező.

Horthy Magyarországa csak a bethleni konszolidáció idején, 1927 után kezdett aktív emigrációs politikába, az aktív külpolitikával egyidőben. Célja az volt, hogy a külföldre származott magyarok körében ébren tartsa a magyarsághoz tartozás tudatát, illetve elfogadtassa a magyar államnak a trianoni igazságtalanság kiküszöbölésére tett erőfeszítéseit. *Az elcsatolt* területekről származó braziliai magyarság körében igyekeztek fenntartani a reményt egy esetleges visszavándorlással kapcsolatban, feltételként hozzáfűzve a területi revízió sikerét. *Propaganda* céllal meg is indult egy visszavándoroltatási mozgalom 1938 után, de ennek hírverése nagyobb volt, mint létszáma.

A beilleszkedés belső tényezői után a beillesztés kívülről jövő hatásait is számba kell vennünk. *Ezek szoros* kapcsolatban álltak azzal a brazil gazdasági és nemzeti útkereséssel, amely a 30-as években erősödött fel Brazíliában és komoly politikai változásokat hozott. *A brazil nemzettudat* fejlődésében már a 20-as évektől olyan új jelenségek figyelhetők meg, amelyeknek eredményeként a „brazilság” mint új etnikai minőség lett a fontos, és erre kívánták a brazil nemzet új alapjait építeni. *Ahogy Anderle Adám* kimutatta a „Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában” c. könyvében, ennek a „brazilság”-nak a lényege abban állt, hogy az etnikai és regionális sokszínűséget elfogadták az új állam alapjául. *Így a bevándoroltak* – a magyarok is – az új brazil társadalomba való beillesztendők közé sorolódtak.

Ezt az egységesítést célozták már az 1934-es bevándorlási korlátozások, az 1937. november 10-i, majd az 1938. május 4-i törvények. *Az előbbi szerint* minden Brazíliában született gyermek brazil állampolgárnak számít – kivéve, ha a Brazíliában élő szülők valamely külföldi állam szolgálatában vannak. *Az utóbbi pedig* meghatározta, hogy „... a bevándoroltaknak nem szabad közös felépüléseket alapítaniuk. Bármely településen a telepéseknek legfeljebb 25 százaléka tartozhat egyazon nemzethez és a telepések legalább 30 százalékanak brazilainak kell lenniük.” *Ugyanez vonatkozott* az üzemekre is, ahol a munkások és alkalmazottak 2/3-nak kellett brazil állampolgárnak lennie. *Ha a törvények* betűit az élet helyenként magához is igazította, a törekvés egyértelmű volt.

A vargasi diktatúra, amely a hazai ipari tőkésék, a városi kis- és középrétegek támogatásával került hatalomra, erőteljesen látott hozzá alapvető törekvéseinek megvalósításához. *A gazdaság legfontosabb* ágazatainak nacionalizálása, az import-

helyettesítő iparosítás és a mindenre kiterjedő „brazilosítás” – ez volt a vargasi politika lényege. *Felszámolta* a politikai pártokat, a parlamentet, minden téren megnövelte az állam szerepét, és törvényekkel megkezdte egy etnikailag egységes Brazília megteremtését. Az *1938-as áprilisi és májusi* törvények kiadását kettős cél motiválta: megakadályozni a fasiszta befolyás terjesztését, illetve a bevándoroltakat integrálni a brazil társadalomba. A *rendeletek* a Brazíliában élő külföldieket eltiltották mindennemű politikai tevékenységtől, az óhazai politikai befolyás alatt álló egyesületek, szervezetek sorsa a megszűnés lett. *Korlátozták* a nyelvhasználatot, a külföldi jelvények, zászlók, szimbólumok és térképek nyilvános használatát, sajtókiadványok és egyéb propagandairódalom terjesztését, a brazil belpolitika szempontjaival, törekvéseivel ellentétes tartalmú előadások megtartását. A *magyar iskolák* és egyházszervezetek a működési akadályok miatt megtűrt helyzetbe kerültek, és egyre inkább elvesztették etnikai jellegüket, jelentőségüket. Az egyesületek túlélésére is a vegyes tagság volt az egyetlen esély, néhol a vezetőségbe is beválasztottak brazil állampolgárokat, és kétnyelvű lett a közösségi élet is. *Segítette* a kolónia szétaprózódását az is, hogy a különböző politikai felfogású csoportok között egyre feszültebbé vált a viszony, és ez tovább gyengítette az etnikai jellegű szervezetek fennmaradási esélyeit.

Ezeknek a tényezőknek az együttes hatására nem csodálkozhatunk azon, hogy a beilleszkedés és beillesztés során az alkalmazkodás idővel azonosulássá vált. A *boldogulás* és a családi kapcsolatok érzelmi közeledést jelentettek az új hazához, kialakult a „bizonyítani akarás” attitűdje, a brazilokkal és más etnikumokkal szembeni egyenlőség érzete.

A *második világháború* után 1946/47-ben, 1948 után, majd 1957-ben érkeztek nagyobb csoportok Brazíliába, de ez már nem tömeges bevándorlás volt, mint a 20-as években, és egészen más jellegű is, már ami az indító okokat illeti. Az egymás mellé került, ma is igen megosztott magyar közösségi csoportok viszonya Brazíliához és Magyarországhoz külön téma a kutató számára.

Függelék

Magyar Latinamerikanisták Társasága

A Magyar Latinamerikanisták Társasága (MALATA) alakuló ülésére 1989 június 20-án került sor az MTA Felolvasó termében 41 alapító tag részvételével. Működési formája egyesület, a Latin– Amerikával bármely területen aktívan foglalkozó szakemberek és a

magyar–latin–amerikai kapcsolatok ápolásában hivatásszerűen résztvevő személyek társasága, amelynek tevékenységébe bárki bekapcsolódhat, aki elfogadja alapszabályzatát.

A Társaság célja, hogy elősegítse Latin–Amerika megismerését és megismertetését, támogassa a hazai rendezvények megszervezését és vállalja lehetőség szerinti koordinálását, népszerűsítse az új nemzetközi eredményeket hazánkban és a hazai tudományos és művészeti alkotásokat Latin–Amerikában, járuljon hozzá a magyar–latin–amerikai, valamint a Latin–Amerikába kitelepült magyarság és az óhaza közötti kapcsolatok ápolásához, s hogy részt vegyen a kívül élő magyarság történetének és jelenének feltárásában.

A MALATA a nemzetközi latinamerikanista társaságokhoz kapcsolódva elősegíti a Latin–Amerikára vonatkozó ismeretek és tudományos eredmények hazai terjesztését, elősegíti tagjainak ilyen társaságokhoz való egyéni csatlakozását, azok rendezvényein való részvételét, és maga is rendez ilyeneket. A Társaság, céljainak megvalósítása érdekében, konferenciákat, vitákat, kiállításokat szervez és támogat, pályázatot hirdet, időszakos és állandó kiadványokat ad közre, és más társaságok és személyek hasonló törekvéseit is támogatja. Az 1992-es áprilisi, szegedi konferenciát követő tisztújító választáson a MALATA választmánya a következő lett: Elnökség: elnök – Anderle Ádám, alelnök – Boglár Lajos és Kollár Zoltán, főtítkárs – Kéri András; Tagok: Dornbach Mária, Fischer Ferenc, Komlódi Zsuzsa, Kosárka József, Kukovecz György, Lux Judit, Simor András, Tóth Éva.

Kéri András

Készült 500 példányban

**Ez a
337
Példány**

**ISBN 963 400 935 2
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó: Kollár Zoltán

Felelős szerkesztő: Tabák András

**Tótfalusi Tannyomda (920398), Budapest
Felelős vezető: Nagy Lajos igazgató**

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat

**Megvásárolható az V. Honvéd u. 5., V. Mérleg u. 6.,
VI. Andrásy út 16., VI. Andrásy út 45., VII. Rákóczi út 14–16.,
XIII. Váci út 19., XIII. Szent István krt. 26. szám alatti könyvesboltokban**
